

BF
838
S9
W535
1882

STORAGE-ITEM
MAIN

LP9-L31C

U.B.C. LIBRARY

THE LIBRARY

THE UNIVERSITY OF
BRITISH COLUMBIA

ANMÄRKNINGAR

VIDFOGADE

DOCENTEN ÅBERGS

”GRANSKNING”

AF

PONTUS WIKNER

I KOMMISSION HOS
R. ALMQVIST & J. WIKSELL. UPSALA

Preis: 1: 75.

ANMÄRKNINGAR

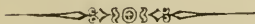
VIDFOGADE

DOCENTEN ÅBERGS

"GRANSKNING"

AF

PONTUS WIKNER

I KOMMISSION HOS
R. ALMQVIST & J. WIKSELL, UPSALA

Upsala 1882

R. Almqvist & J. Wiksell's Boktryckeri

FÖRORD.

Då jag här framlägger ett svar på hr Åbergs kritik af mitt arbete »om Egenskapen», tillkommer det mig i första rummet att till denne min talangfulle opponent hembära mitt uppriktiga tack, att han åt mitt arbete velat egna en så samvetsgrann och genomgående granskning samt derigenom, åtminstone för någon tid, rädda det från glömska. Åtskilligt har jag ock af hans motskrift haft att lära, och synpunkter hafva blifvit framhållna, på hvilka jag mer än förut borde rikta uppmärksamheten. Att jag icke funnit mig vederlagd i någon för min åsigt väsentlig punkt, bör icke förefalla min opponent öfverraskande. Att en författare sjelf funnit sig vederlagd, när han en gång i en skrift nedlagt frukten af en verkliga genomkämpad lifserfarenhet — låt vara blott under formen af ett abstrakt skema, i hvars nät inga hjertats slag vidare kunna märkas — det är i det närmaste exempellöst. Är det någonting med filosofen, så har han i sitt tankesystem ingjutit något af sig sjelf, och sin egen individuelle ande; och det vill mycken kamp till, innan en ande offerar sig sjelf. På detta sätt förstår jag ock den ifver, med hvilken min opponent försvarar de Boströmska satserna, på hvilka för

honom uppenbarligen hänger någonting mycket mer än ett teoretiskt *ja* eller *nej* och med hvilkas fall han befarar inbrottet af en andlig upplösningsprocess, den han känner sig manad att afvärja.

Jag väntar icke att med detta svaromål kunna öfvertyga min granskare. Svaret är icke heller afgifvet i sådant syfte. Det är ett svar egentligen inför den tänkande men i denna strid opartiska akademiska ungdomen, i hvars händer ligger framtiden och framtidens dom.

Åt min opponent önskar jag på hans åt det stora och ädla syftande författarebana all lycka. Våra vägar skiljas. Men de etiketter af empirism och halfrealism, som blifvit mig åsatta, skola icke hindra mig att, hädanefter såsom hittills, fullfölja det intresse, som under en mångårig inre kamp kallats fram i förgrunden af min själ: *att värna den personliga individualitetens rätt.*

Hvilan i Rättvik den 17:de Augusti 1882.

FÖRFATTAREN. ~

Anm. 1.

15: 16 ¹⁾). — — *så betänkliga brister i fråga om vetenskaplig metod, att — —*

Som man finner, har opponenter i detta och föregående kap. anklagat förf:n för bristande vetenskaplig metod, dels i allmänhet, dels i afseende på boken »om Egenskapen», dels slutligen i afseende på den i denna bok innehållna kritiken af Boström.

Hvad den allmänna anklagelsen angår, så må för det första anmärkas, att den väl rimligtvis kan afse endast dem bland mina skrifter, som framträdt med något anspråk på vetenskaplighet. Bland dessa har en, näml. »den materialistiska världsåskådningen» varit en mot ett särskildt arbete riktad vederläggningsskrift, och till formen varit bestämd af denna, i det att jag steg för steg följde den granskade författaren. Jag vet mycket väl, att detta granskningssätt icke i och för sig är det till formen högsta; men det torde böra medgifvas, att min metod var den rätta, då det gälde att inför svenska läsare afbryta udden af en sådan författares argument, hvars styrka ingalunda låg i tillämpningen af allmänna principer utan i behändigheten att så framställa mera detaljerade fakta, att de för en oöfvad reflexion syntes

---

¹⁾ Den första siffran betecknar sidan, den andra raden i hr Åbergs arbete: »Granskning af P. Wikners kritik af den Boströmska världsåsigten,» Stockholm. Looström & komp. 1882.

tala till materialismens förmån. — Hvad angår mina öfriga jämförelsevis vetenskapliga skrifter, så är det en sanning, att det logiska sammanhanget inom hvar och en af dessa endast sällan genom utvärtes tecken af kapitelindelningar, öfverskrifter, innehållsförteckningar o. s. v. blifvit angifvet; och att det sålunda för läsaren kan innebära en icke så ringa möda att i hvarje fall upp-täcka och för sin tanke qvarhålla detta sammanhang. Men skulle opponenter vilja påstå, att detta sammanhang i dessa skrifter icke förefinnies, då torde detta påstående böra bestyrkas genom hänvisning till någon särskild bland mina skrifter, i hvilket fall jag skall hafva äran att ur den sålunda utpekade skriften utdraga och till åskådning framlägga tankens röda tråd, såsom jag förut en gång sökt göra inför en opponent, som i min lilla skrift »om auktoritet och sjelfständighet» sade sig icke kunna »se skogen för trädens skull». Jag vet, att jag i hvarje skrift använt en sådan tråd, och att jag med den, på ett vid en *genetisk* utveckling af ämnet naturligt sätt, sammanknutit hvarje annan tråd i väfnaden: därför är jag för egen del öfvertygad, att vid en analys af den i hvarje skrift innehållna tankeväfnaden, den nämnda tråden också skall återfinnas. Opponenten skall kanske säga, att närvaron af en sådan tråd icke sammanfaller med vetenskaplighet i metoden. Det är sant, att denna metod icke är den enda vetenskapliga, men jag vill påstå, att den är *en* sådan. Den ger, sanningen att säga, icke omedelbart resultatet af en begreppens *klassifikation* och dermed följande *öfverskådlighet*, men den innebär en verklig *begreppsutveckling*.

Hvad återigen angår min bok »Om Egenskapen», så intar hon i afseende på formen en i någon mån annan ställning. I henne förefinnes en ofantligt lätt i ögonen fallande klassifikation. »Om Egenskapen i allmänhet»

och »Om några de viktigaste egenskaper» — dessa äro bokens tvenne delar. Ingenting kan vara enklare. Det är först en blick på egenskapens innehåll, sedan en blick på dess omfång. I den förra delen har jag börjat med att urskilja egenskapen från saken, och sedan har jag åtskiljt honom från öfriga tankeföremål, i den ordning i hvilken han genom åtskilnaden från hvarje föregående kom att likna hvarje efterföljande, tills jag slutligen kom till det tankeföremål, genom hvilket egenskapen, enligt min mening, just blefve saken gifven, nämligen förhållandet, och som bland alla tankeföremål vore egenskapen mest likt. Skulle icke detta vara metodiskt? Bokens andra del öfvergår från egenskapsbegreppets innehåll till dess omfång. Men de der anförda egenskaperna äro helt empiriskt och rapsodiskt upptagna? Sant nog: till utseendet. De 7 kapitlen handla om 1) vara och icke vara, 2) intet, 3) genus summum, 4) fenomenalitet och väsentlighet, 5) evig och andlig tillvaro, 6) frihet, 7) godhet och ondska. Hvar man ser, att de 5 första bestämningarna afse det teoretiska, de 2 sista det praktiska. Att kap. 2, »om intet,» endast är ett appendix till den i kap. 1 innehållna läran om icke-vara, är sant, men denna lilla rent formella disproportion torde icke hafva fövillat hvarken opponenter eller någon annan läsare. Skulle det nu finnas någon allmänman och mindre fordrande egenskap än den att vara och den att icke vara? Utan all fråga *nej*, eftersom allting *är* sig sjelft och *är icke* sin motsats? Är det då icke rimligt att tala om dessa egenskaper först? Och fins det någonting högre än det andliga och eviga, och är det då ej skäl att komma till detta sist? Och såsom öfvergång från en egenskap, som tillkommer allt, till en egenskap, som tillkommer endast det högsta, är det ej lämpligt att tala om motsatsen mellan fenomenalitet och väsentlighet, då ju det

andliga och eviga antages vara väsen, och allt annat i någon mening ett fenomen af väsendet? Återstår således endast kapitlet om »egenskapen att vara genus summum.» Mig synes detta kap. mycket väl ansluta sig till den föregående undersökningen om vara och icke-vara, som äro de allmännaste egenskaperna. Sedan man näml. fått reda på vissa bestämningar, som ingå i hvarje begrepps *innehåll*, synes det mig vara en mycket naturlig tankeöfvergång, om man dernäst kommer att tänka på det begrepp, som har allt i sitt *omfång*. Här skulle det nu vara oärligt att neka, att detta kap. är så utfördt, att denna synpunkt i sammanhanget icke kommer till sin rätt. Men då opponenter själf (sid. 14) angående hela arbetet medgifver, att »en ledande grundtanke genomgår det hela», och förutsatt, att jag i hvarje fall sökt gifva *bevis* för mina påståenden, så synes den anmärkta bristen, äfven om åtskilliga andra af mindre betydelse skulle tillkomma, icke berättiga till något ordande om »så betänkliga brister i fråga om vetenskaplig metod, att mitt arbete gör intrycket af en samling förberedelser och uppslag etc.»

Det är sant, att detta opponenter uttryck närmast afser min kritik af Boström. Vi vända oss alltså till denna punkt. Om jag haft för afsigt att skriva en kritik af det boströmska systemet, då hade opponenter anmärkningar varit fullt befogade. Då hade det varit min skyldighet att, såsom opponenter föreslår, uttryckligen ställa hvarje granskad sats i dess sammanhang med den boströmska verldsåsigten i det hela, och att äfvenledes framhålla boströmianismen i dess sammanhang med föregående historiskt gifna filosofem, t ex. Hegels. Då hade det ock varit min skyldighet att redogöra för den kritik af det boströmska systemet, som förut gifvits af prof. Borelius. I sådant fall hade jag väl dock själf

gifvit min bok ett annat namn och kallat henne t. ex. »kritik af det boströmska systemet». Ingen kan förtänka opponenter, att han »mindre» gjort till sin uppgift »att kritisera herr W:s egen ståndpunkt än att granska hans kritik af den boströmska»; men ingen bör heller kunna förtänka mig, att jag i en bok, titulerad »Om⁴ Egenskapen och närgränsande tankeföremål» mindre gjort till min uppgift att kritisera Boström än att med *egenskapsbegreppet* och det dermed omedelbart förbundna *relationsbegreppet* till utgångspunkt söka angifva några grunddrag till en själfständig uppfattning, dervid begagnande vissa boströmska hufvudsatser såsom negativa ansatser och kritiska genomgångspunkter, från hvilka jag hade att skilja min egen åsigt, när denna skulle arbeta sig fram ur den boströmska. Under sådana omständigheter angick det mig icke, huru Boström kommit till sina satser: jag hade blott att från min ståndpunkt pröfva deras giltighet. Har jag missförstått dem, såsom opponenter påstår, då kan ett sådant missförstånd visserligen hafva sin anledning i ett bristande studium af det boströmska systemet i dess inre och yttre sammanhang, men jag ägde intet metodologiskt berättigande att inrycka detta studium i en bok, i hvilken kritiken af vissa boströmska satser skulle ingå, icke såsom hufvudsak utan endast såsom en sekundär uppgift. *peinad*

Ann. 2.

16: 21. För att veta, hvad en sak är, måste jag [enligt hr W:s mening] ¹⁾ tänka på, hvad den saken är för ett annat — —

Detta gäller omedelbart endast sådana kunskaper, som äro eller i sig innebära *negativa* omdömen. »Gos-

¹⁾ Hvad i den Åbergska texten är inskjutet inom [ ] utgöres af författarens egna tillsatser, behöfliga för begripligheten af de lösryckta citaten.

sen är icke flitig»: detta omdöme uttrycker gossens förhållande till ett *annat*, nämligen till hvarje flitig varelse, om hvilken hvar och en för sig det gäller, att gossen är någonting annat än den. Likaså: »gossen slår hunden»: detta omdöme uttrycker gossens förhållande till ett *annat*, emedan det i sig innesluter det negativa omdömet: »gossen är icke den hunden, som han slår». Men om jag säger: »gossen förnimmer sig sjelf», då innebär denna tanke det affirmativa omdömet: »gossen, som förnimmer, är just densamme, som förnimmes,» och då är det icke fråga om hvad gossen är i förhållande till ett annat utan hvad han är i förhållande till *sig sjelf*.

Ann. 3.

17: 7 — — *ett relationsled ej* [enligt hr W:s mening] *kan vara genus för det andra* — —

Detta kan naturligtvis ej hafva varit min mening att påstå, när allt står i relation till allt antingen af identitet eller differens, och detta således också gäller genus å ena sidan och det derunder logiskt underordnade å den andra. Missförståndet är dock å opponens sida fullkomligt ursäktligt, när mitt uttryck i noten å sid. 115, om det efter ordalydelsen skall pressas, näppeligen medger en annan tolkning. Meningen bör vara: för att någonting skall vara ett genus, är det ej nog, att det är ett *gemensamt* i flere, annars skulle hvarje gemensamt för flere bli ett genus för dessa, således också *hvarje* gräns, *hvarje* del, *hvarje* relationsled. Det är nog sant, att ett genus kan bli relationsled; men det är ej sant, att, såsom här skulle följa, hvarje relationsled är ett genus, och således är ingenting genus blott *derför*, att det är ett för flere gemensamt relationsled.

Ann. 4.

17: 8 — — *förhållandet mellan genus och species är den enda samstämmighetsrelation, logiken känner — —*

Förhållandet mellan *genus* och *species* är visst icke i egentligaste mening ett samstämmighetsförhållande. Det fins ett ofelbart sätt, medelst hvilket man kan pröfva, om två tankeföremål ¹⁾, A och B, äro i den meningen samstämmiga eller icke; man frågar: kan det finnas något (X), som på en gång är A och B? Svaret *ja* angifver samstämmighetsförhållande, *nej* ett motsatsförhållande. T. ex. kan det finnas något, som på en gång är en triangel och en figur? — Sv. ja. Kan det finnas något, som på en gång är en triangel och en cirkel? Sv. nej. Triangel och figur äro således samstämmiga, triangel och cirkel äro motsatta. Men den triangel och den figur, som samma föremål, X, kan *vara*, är för ingen del triangel i allmänhet, ej heller figur i allmänhet, ty X är icke triangel i allmänhet utan är en enskild triangel, och X är ej heller figur i allmänhet utan är en enskild figur. Och om den »triangel» och den »figur», som X är, vore öfver och underordnade, den ene i förhållande till den andre, så skulle ju, då X *är* begge, X bli logiskt öfverordnad öfver sig sjelft, hvilket är omöjligt. Det logiskt öfverordnade är således icke den figur, som X *är*, och det logiskt underordnade är således icke den triangel, som X *är*, utan det logiskt öfver- och underordnade, således *genus* och *species*, är någonting annat än de två, om hvilka begge det gäller att X *är* båda. Hvad är då *genus* figur och *species* triangel?

---

¹⁾ Vi mena: ett föremål, som förnimmes med *en* förnimmelse, och ett föremål, som man förnimmer med *en annan* förnimmelse.

Om jag säger: X är (en) figur, så är det tydligt, att jag med predikatet figur (= hvad X är) menar ett enskildt föremål, som hör under genus figur och angående hvilket, ehuru det väl *är* ett enskildt föremål, dock för min abstraherande uppfattning för tillfället icke är afgjort hvad det är för ett bland de under det genus hörande enskilda föremålen. Jag skulle kalla det en figur, *som* för tillfället af mig på ett generellt sätt uppfattas (= så att jag för tillfället icke ser, hvori de egenskaper bestå, som skilja den från öfriga figurer). Denne är icke *genus* figur, ty genus figur ingår såsom ett gemensamt i alla enskilda figurer och kan således icke vara, hvad denne är, en enskild figur, *som* på ett generellt sätt uppfattas. Men när jag sålunda på ett abstraherande eller generellt sätt uppfattat den enskilda figuren, som utgjorde X :s predikat, så är det ingenting som hindrar, att jag sedan gör till objekt för min tanke icke längre den enskilda figuren, som på ett generellt sätt uppfattades, utan i stället det *gemensamma* i det, som alla figurer äro. Detta är *genus* figur. På samma sätt får jag också *species triangul* genom att göra en *enskild* triangel, som jag så generellt uppfattar, att jag icke observerar hans skilnad från andra trianglar, till predikat åt ett af mig uppfattadt föremål och sedan göra det i triangeln, hvarigenom han sammanfaller med hvilken triangel som helst, till särskildt objekt för min reflekterande tanke.

Genus figur blir då för ingen del samstämmigt med *species* triangel. Hvad som blir samstämmigt är å ena sidan det enskilda föremål, *som* jag uppfattar så abstrakt, att jag igenkänner det blott såsom en (ofgjordt hvilken) bland *figurerna*, och å andra sidan det enskilda föremål, *som* jag uppfattar så abstrakt, att jag igenkänner det blott såsom en bland *trianglarne*. Dessa två blifva samstämmiga, om de kunna vara samma föremål, och såle-

es begge, såsom ofvan sades, kunna om samma föremål prediceras, eller, hvilket kommer på ett ut, kunna prediceras om hvarandra. Strängt taget är således hvarje ankeföremål samstämmigt endast med sådant, som kan sammanfalla med det sjelft, och samstämmigheten håller emna steg med den möjliga identiteten. Hvarje tankeföremål bildar då en motsats mot hvarje annat tankeföremål, så att differens och motsats hålla jemna steg ned hvarandra.

Detta hindrar icke, att det fins *en annan mening*, hvilken ett genus och en species eller ett genus och ett annat genus kunna kallas samstämmiga. De kallas samstämmiga, så snart de hafva ett (delvis) gemensamt omfång, så att samma föremål på en gång kan ingå i begges. De kallas då motsatta, ifall intet föremål på samma gång kan ingå i bådas omfång. I denna mening är genus *djur* samstämmigt med species *häst*, men motsatt mot genus *sten*; likaså är i denna mening genus *tysk* samstämmigt med genus *lörd*, ehuru *tysk* och *lörd* icke i det hela förhålla sig till hvarandra som genus och species. Men att ett genus och en species i denna mening äro samstämmiga, hindrar icke, att de i den förut anförda meningen alltid äro motsatta, så att de aldrig kunna prediceras det ena om det andra, på det sättet att man t. ex. skulle kunna säga; species häst är genus djur, ej heller någonsin kunna prediceras om ett och samma, enär det tydligen i hela tankeverlden icke fins ett enda föremål, om hvilket man rätteligen skulle kunna säga att det på en gång är species häst och genus djur, ehuru det visserligen subordinerar under båda.

I *den* mening, i hvilken de tvenne leden i ett differensförhållande, äro hvarandra motsatta, i *den* meningen äro således, enligt min teori, äfven ett genus och en species hvarandra motsatta, och visserligen då äf-

ven en species och det derunder hörande enskilda föremålet.

Ann. 5.

17: 12 — — *identitetsförhållandet* -- kan fattas som ett sådant [som ett förhållande] endast derigenom, att det tänkes i analogi med koordinationsförhållandet — —

Detta torde vara ett oberättigadt påstående. Jag håller för min del derpå, att identiteten är ett förhållande, lika väl som differensen. $A = A$ uttrycker lika visst ett förhållande, som $A \neq B$. Om identiteten *icke* innebure ett förhållande, hur skulle man då kunna uttrycka den i ett omdöme, der ju kopulan skall uttrycka ett förhållande mellan subjekt och predikat? Eller är kanske $A = A$ intet omdöme? Jag vet, att den boströmska logiken, naturligt nog, icke vill erkänna det såsom ett sådant. Men jag frågar: är ej $A = A$ någonting nödvändigt sant, någonting, som man med rätta säger *ja* till och med orätt säger *nej* till; och jag vill fråga, om det är rimligt att säga ja eller nej till annat än omdömen? Men är $A = A$ ett omdöme, så eger en relation rum mellan A och A , och denna relation heter identitetsförhållande. Opponenten säger, att identitetsförhållandet kan fattas såsom ett förhållande »endast derigenom att det tänkes i analogi med koordinationsförhållandet»; det vill väl säga, att *fantasi*en från koordinationsförhållandet skulle låna en egenskap, som identiteten icke har, och så tillägga denna åt identiteten, nämligen egenskapen att innebära ett förhållande. Är det icke *fantasi*en, som gör denna öfverflyttning, så är det ej heller någon oberättigad öfverflyttning, utan en tankens klara och riktiga uppfattning. Men jag vill fråga, om det verkligen är *fantasi*en, som i det identiska omdömet:

»A är A» mellan A och A insätter detta *är*, som utgör den en relation städse uttryckande kopulan? Skulle förbindelsen mellan subjektet och predikatet i det otvifvelaktigaste bland alla omdömen vara produkten af en fantasi, som stjälar detta *är* från ett annat område?

Men behöfras då icke för hvarje förhållande två motsatta, som genom förhållandet förbindas? Ingenting synes vid första påseende vara rimligare. Men frågan är alldeles analog med denna geometriska: behöfves det icke två skilda punkter för att bilda utgångspunkt och slutpunkt i en linea? För en linea behöfs det en oändlighet af punkter, *genom* hvilka linien drages, men begynnelsepunkten och slutpunkten kunna, såsom i cirkeln, vara en och samma punkt. Så behöfs det ock vid förhållandet en oändlighet af föremål, *genom* hvilka förhållandet så att säga passerar eller som af förhållandet beröras — *alla* föremål beröras der af *hvarje* förhållande — men förhållandets utgångs- och slutpunkt, eller med andra ord de begge relationsleden, kunna vara ett och samma tankeföremål. Men visserligen uppstår *genom* sjelfva förhållandet motsättningen mellan två koordinerade föremål, nämligen, ifall det gäller föremålet A, motsättningen mellan A *såsom* (= försåvidt det är) utgångspunkt (t. ex. subjekt) och A *såsom* (= försåvidt det är) slutpunkt (t. ex. predikat) i förhållandet; ty ehuru det, *som* är utgångspunkt, är identiskt med det, *som* är slutpunkt, så är det dock en stor skilnad mellan A *försåvidt* det är det ena och det andra, på samma sätt som den i sig återvändande cirkelrörelsen har samma punkt till både utgångs- och slutpunkt, men punkten såsom utgångspunkt är icke detsamma som punkten såsom slutpunkt, enär det ena är punkten i en ställning, det andra är punkten i en annan.

Anm. 6.

17: 17 — *förhållande eller relation för hr W. alltjemt innebär ett koordinationsförhållande, m. a. o. ett förhållande mellan motsatta — —*

Af det föregående inses, att detta är en förfalskning af min ståndpunkt. Jag har indelat förhållandena i identitets- och differensförhållanden, enär hvarje föremål är identiskt med sig sjelft och different från hvarje annat. Utan något annat bemyndigande än det omotiverade påstående, som är innehållet i sid. 17: rad. 13—15, stryker opponenter den ena hälften af förhållandena och kritiserar sedan min uppfattning af förhållandet.

Anm. 7.

17: 22 — *Hvarje föremål kan följaktligen enligt hr W. af tanken fattas såsom bestämdt endast i och genom det, som detta föremål är i och för ett annat — —*

Prepositionsparen »i och genom», »i och för» göra för mig meningen något otydlig. Skall meningen vara, att hr W. tror, det förhållande till ett annat, och (således) motsatt, är en nödvändig *förutsättning* för hvarje bestämdhet hos hvarje föremål, så att om man kunde taga bort alla förhållanden till annat, som ett föremål eger, så skulle det äfven mista hvarje förhållande till sig sjelft och följaktligen icke heller blifva någonting i sig sjelft — då har jag samma mening som hr W., och i denna uppfattning är hr W. visst icke »ensam eller utan föregångare». Men skall meningen vara, att hvarje bestämdhet *utgör* ett förhållande till annat, då kan detta icke vara hr W:s åsigt, enär han i sin bok flestades utsagt, att hvarje egenskap utgör en bestämdhet, hvarje relation medför en egenskap, och hvarje föremål har en oändlighet af relationer till sig sjelft. Det

är sant, att om ingenting annat finnes än det sjelft, så finnes icke heller dessa dess relationer till sig sjelft, ty redan en relation och en egenskap äro någonting annat än saken, som står i relationen och som har egenskapen; men detta är icke detsamma som att säga, att föremålet får all bestämdhet endast i relation till andra.

Ann. 8.

17: 25 — — *vi känna* [enligt hr W.] *icke, hvad de [tingen] i sig sjelfva äro.*

Hvad betyder detta »i sig sjelfva»? Opponentens sats kan betyda:

1) vi känna icke, hvad föremålen äro då, när de icke stå i relation till andra. Alldenstund allt står i förbindelse med och följaktligen i relation till allt och ständigt gör detta, så är det sant, att föremålet, som aldrig är utan en sådan relation, icke heller utan den relationen är känbart. Så är t. ex. icke Gud känbar utan relation till min uppfattning, äfvensom till mig sjelf, som ju är något annat än Gud.

2) vi känna icke något, som föremålen äro och som icke innebär en relation till annat. Äfven denne sats är sann. Då hvarje föremål står i förbindelse med, följaktligen i relation till allt, så står äfven hvarje föremålets bestämning i relation till allt, och så snart föremålet har en bestämning, står det då genom denna i förhållande till allt, följaktligen äfven till något annat än sig sjelft. Ingenting är således någonting »i sig sjelft» i den meningen, att det icke genom detta, som det är i sig sjelft, tillika är någonting i förhållande till annat. Det mycket omordade *sjelfmedvetandet* utgör härifrån intet undantag. Om *sjelfmedvetandet* icke i sig innebure en nödvändig relation till annat, hur skulle jag väl da ge-

nom mitt sjelfmedvetande kunna bli viss^o derpå, att det fins något annat än jag sjelf? Och om Guds sjelfmedvetande icke innebure en nödvändig förbindelse med annat, huru skulle då för tanken finnas någon nödvändighetens öfvergång från Gud sjelf till hans bestämningar, och huru blir det då möjligt att undgå en eleatisk enhetslära eller att komma till en antropologi och en verldsförklaring?

3) vi känna icke något, som föremålet är, utan att det är detta endast genom relationen till annat = hvarje egenskap är inneburen i en relation, och hvarje relation *är* (ej blott *förutsätter*) en relation till annat. Att hvarje egenskap är inneburen i en relation, är sant och är en af mina hufvudsatser: men att hvarje relation *är* en relation till *annat*, står i uppenbar strid med den teori, jag uttalat. Jag har förfäktat den satsen, att hvarje *vara* uttrycker en föremålets relation *till sig sjelft* och dermed också någonting »i sig sjelft».

Att relation till annat är ett *vilkor* för hvarje bestämdhet, är således, korteligen uttryckt, hvad jag påstått. Opponenten har derjemte låtit mig påstå, att *all* relation *är* relation till annat, och att följaktligen all bestämdhet är inneburen i en relation till annat, och ingenting har då någon bestämdhet i sig sjelft. Detta har jag aldrig sagt, ty jag har icke velat motsäga mig sjelf.

Ann. 9.

17: 28. *Alla empirister hafva mer eller mindre klart och bestämdt uttalat henne* [hr W:s åsigt].

Och desslikes, (försåvidt det gäller hvad jag verkligen lärt,) alla *rationalister*, som haft någon utsigt att icke hamna i en hyper-eleatisk enhetslära.

Anm. 10.

17: 32 — — *hvad det är, som står i dessa relationer, är oss obekant.*

Detta träffar in på Kant, men opponenten misstar sig mycket, om han tror, att det passar in på mig. Det är opponenten, som står på Kants sida i det, som här utgör sjelfva tvistämnet, och det är icke jag. Kant fick just sitt *obegripliga* »Ding an sich» genom att icke gifva det behöriga erkännandet åt relationen. Kant fann genom undersökningen af kunskapsförmågan och hennes verksamhet, att när vi känna tingen, så känna vi dem endast genom deras relationer. Deri hade Kant onekligen rätt, och den boströmska filosofien har erkänt detta genom läran om alltings relation till sjelfmedvetandet såsom förutsättning för kunskapens möjlighet. Men sedan Kant kommit till denna insigt, behöll han derjemte den meningen, att hvad tinget egentligen och i sig sjelft vore, det vore det *icke* i relation, åtminstone icke i relation till sjelfmedvetandet, och relationerna äro således icke värdiga och kapabla att uttrycka, hvad tingen *egentligen* äro. Man har alltså icke att räkna relationen in i tingets egentliga väsen, och därför kan det t. ex. hända, att när man har allt hvad som bevisligen ligger i Guds väsen, så är det ändå icke sagdt, att man har fått med Guds existens, ty existensen är en relation till medvetandet och således ett påhäng till väsendet sjelft, och är då något, som kanske i detta fall icke kommit med. När man vill ha reda på hvad väsendet är, skall man således taga bort alla dess relationer, särskildt den till medvetandet, men att säga hvad tinget *är*, och som det *icke* är i relation, är mycket riktigt omöjligt, enär sjelfva varat *är* en relation, och *förutsätter* en relation till sjelfmedvetandet, och das Ding an sich blir sålunda absolut

okänbart. Den boströmska filosofien, som i så mycket tagit arf af Kant, ärfde äfven till en stor del den filosofiska ringaktningen af relationen, hvarmed äfven följde ovilja mot Hegel, som i viss mening är relativitetens apostel, samt sympati för Herbart, som, utan relationernas tillhjälp, sökte konstruera ett mångfald innebärande absolut. Då den boströmska filosofien var idealistiskt sinnad och derjemte förfäktade personligheters rätt, nämligen under namnet sjelfmedvetande, så fick relationen stå kvar och hölls till och med högt i ära, så länge den beqvämde sig att vara en relation *till* sjelfmedvetandet, alldenstund hon i och med detsamma innebar en hänvisning till sjelfmedvetandet, så att detta i hvarje fall kom att dragas inom synkretsen och derigenom fick utseendet af att vara det gemensamma i allt; men när relationen framträdde med anspråk på att blifva ett sjelfmedvetandets *egen* relation till det, som hade relation till sjelfmedvetandet — enligt den naturliga logikens fordran, att A:s relation till B förutsätter och fordrar en B:s relation till A — då tillbakavisades denna fordran, åtminstone så snart den skulle tillämpas på det *absoluta* sjelfmedvetandet. Dels hyste man väl en viss misstänksamhet mot hvarje i relationen gifven återförvisning *från* sjelfmedvetandet — om man näml. för sjelfmedvetandets ursprunglighet och substantialitet hade behöft söka ett stöd deri, att alla observerade relationer ledde *till* sjelfmedvetandet, kunde man naturligtvis icke med samma nöje åse, att lika många relationer ledde tillbaka *från* sjelfmedvetandet —; dels hade man låtit det gälla såsom en axiomatisk sanning, att relativitet och absolutitet vore hvarandra uteslutande motsatser, hvilket naturligtvis är riktigt, om de tagas i betydelsen af *beroende* och *sjelfständighet*, men oriktigt, ifall de, såsom här skedde, tagas i sådan betydelse att det förra blir en *tillvaro i relationer*,

det senare en *tillvaro med sjelfständighet* (att dessa senare icke utesluta hvarandra är klart deraf, att all sjelfständighet hos ett väsen innebär dettas makt öfver bestämningar, men ingen kan utöfva någon makt öfver bestämningar, till hvilka han icke står i något förhållande, enär sjelfva maktutöfningen *öfver* dem utgör ett förhållande *till* dem). Den boströmska filosofien vidblef således den tanken, att det absoluta i och för sig icke står i några relationer. Detta kan naturligtvis icke blott betyda det, att om man abstraherar från allt annat än det absoluta sjelft, så har man också abstraherat från det absolutas relationer, hvilket är sjelfklart och gäller om hvarje tankeföremål, enär hvarje tankeföremål är någonting annat än sina relationer; utan det måste betyda, att det absoluta verkligen, och så vidt som det är absolut, icke sjelft står i relationer, med andra ord, att det väl är absolut men icke är detta i eller genom relationer. Vore meningen att säga, att det absoluta för sin egen uppfattning icke står i relationer men för de ändliga väsendena visar sig göra detta, så är det gifvet, att i dettå fall den guddomliga uppfattningen är den enda rätta, och denna mening reducerar sig då till det senast sagda. Vore meningen deremot att säga, att det absoluta väsendet icke hade några relationer, om det icke funnes andra medvetanden än det absolutas eget, *genom* hvilka det finge dem, då är detta en sats, om hvars giltighet vi här icke behöfva disputerä; men det kan ej vara detta, som åsyftas, ty då det absoluta endast såsom fullständigt bestämdt är absolut, så är det också absolut just genom alla sina bestämningar, och då till det absolutas bestämningar höra de ifrågavarande medvetandena, så är det absolut genom att ega dessa, och om det vore meningen att detta »genom», som vi nu använde, innebure en relation, så vore det då erkänt, att det absoluta är absolut ge-

nom relationer, och den för den boströmska åskådningen utmärkande afvogheten mot relationer, när det gäller karakteristiken af det absoluta, blefve då svårligen förklarlig. Satsen torde således icke kunna betyda annat, än att det absoluta icke kan vara absolut i eller genom relationer, utan »att vara absolut» och »att vara någonting i relation» äro tvenne hvarandra uteslutande egenskaper. Detta är tydligen också min opponents mening, och denne tanke är en fortsättning af den kantiska läran om Ding an sich. Ty denna lära innebär, att äfven relationen till själfmedvetandet icke uppenbarar hvad saken i sig är, hvadan »i sig» är satt i motsats mot »i relation till min uppfattning». Den boströmska filosofien, ehuru hon, som ofvan nämndes, i själfmedvetandets intresse ser genom fingret med relationen till själfmedvetandet, utvidgar icke desto mindre den nyssnämnda kantiska motsättningen till en motsättning mellan hvad tinget i sig är, å ena sidan, och, å den andra, hvad det är i hvilket förhållande som helst. För min del motsätter jag icke »i sig» och »i relation», enär, enligt hvad jag sökt visa, ett ting eger en oändlighet af förhållanden äfven till sig sjelft, och när jag säger i sig, så uttrycker detta just ett tingets förhållande till sig sjelft, hvilket tingets förhållande till sig sjelft innebär en oändlighet af förhållanden till annat. När jag säger: »Gud älskar människorna», så är detta detsamma som: »Gud är ett människorna älskande väsen». Subjektet i detta förhållande, som uttryckes genom »är» (och hvilket förhållande, eftersom mitt påståendé är sant, fins i Gud sjelf, ej blott i min uppfattning), är »Gud»; det objektiva predikatet i samma förhållande (d. v. s. det, till hvilket Gud står i relationen vara) är »ett människorna älskande väsen». Detta väsen är just Gud, och det åsyftade varat är alltså ett Guds förhållande till sig sjelf. Men detta väsen, till hvilket Guds förhållande ut-

gjorde en identitetsrelation, var i sin ordning »mennis-
skorna älskande», hvilket uttrycker dess relation till andra
och annat. Den nämnda satsen kan sålunda in abstracto
så återgifvas: *i sin relation till sig sjelf är Gud ett väsen,
som står i relationer till annat*; hvilket dock icke betyder,
att hans relation till sig sjelf är en relation till annat,
utan endast att den förra innebär den senare. Så är det
ock alltid: ett föremål är *i sig* städse något, som innebär
ett förhållande till *annat*. Så innerligt äro bestämnin-
garna införlifvade med det bestämda.

Ann. 11.

19: 24. *För att förstå, hvad en relation egentligen är,
följaktligen ock för att förstå, hvad membra relata äro i
och genom densamma, måste jag veta, hvad de äro oberoende
af relationen. Kan jag lära känna dem endast genom denna,
så är det klart, att vi röra oss i en cirkel.*

Ja, om den föregående satsen är sann; men det är
han icke, i den mening i hvilken han af opponenter an-
vändts. Med samma rätt kunde jag säga: för att förstå
hvad ett föremål är *med* bestämmningar, måste jag veta,
hvad detsamma är *utan* bestämmningar. Eller: för att
inse hvad ett föremål är, då, när det står i relation till
mitt förnimmande, d. v. s. när det af mig förnimmes,
måste jag veta, hvad det är utan denna relation, d. v. s.
när det af mig icke förnimmes. Är väl detta rimligt?
Kan jag säga, hvad ett membrum relatum är utan alla
relationer, så kan jag också säga hvad ett föremål är utan alla
bestämningar, ty att ett föremål skulle kunna ha en be-
stämning utan att derigenom intaga en ställning, d. ä.
ingå i ett förhållande, är tydligen otänkbart. Men otänk-
bart är det ock att jag skulle kunna säga, hvad ett föremål
är utan alla bestämmningar, alldenstund att angifva, hvad ett
föremål är, just innebär angifvandet af en bestämning.

W. J. 2
min i yttre best.
?

En annan sak är det, att jag, oberoende af insigten om hvad ett föremål är i en *viss* relation, kan veta hvad samma föremål är i en *annan*. T. ex. när jag säger, att »gossen rider hästen», så är det tydligt, att jag icke skulle gifva namnet »gossen» åt subjektet i detta förhållande, om jag icke tillika förnumme det subjektet i en annan relation än den, som detsamma intager till hästen: jag förnimmer detsamma nämligen äfven i relationen till något bland de föremål, som höra under genus »gosse» och förnimmer denna relation såsom en identitetsrelation. Men detta, att jag i subjektförnimmelsen förnimmer, hvad subjektet är i en *annan* relation än den till hästen, är icke detsamma som att jag förnimmer hvad subjektet är *utan* relation.

Ann. 12.

19: 31. *Tanken kräfrer väl ett sammanhang mellan en mångfald af bestämmingar, men ej mellan sådana, som äro motsatta.*

Huru det skulle kunna finnas en mångfald af bestämmingar, utan att dem emellan egde rum en motsats, har jag i trots af mycket verkligen allvarligt bemödande aldrig kunnat inse. Jag eger icke heller någon förhoppning om att hädanefter kunna inse det, ty den aning jag en tid hyste, att detta skulle blifva mig uppenbart genom ett noggrannare studium af logiken, har icke vunnit bekräftelse. Tvärtom hafva de logiska undersökningarna öfvertygat mig derom, att hvarhelst flerhet eller mångfald fins, der fins också alltid olikhet — enligt principium identitatis indiscernibilium, — och att när två föremål äro olika, så hafva de motsatta egenskaper, just så mycket som de äro olika, hvadan de då också alltid äro hvarandra motsatta. Om t. ex. Guds *allvetenhet* och

Guds *tillvaro*, såsom jag tror, äro två särskilda egenskaper hos Gud, ehuru de visserligen ömsesidigt äro hvarandras *vilkor*, så hafva ock dessa egenskaper hvar för sig olika egenskaper, så att den ena egenskapen icke är den andra. Eftersom den ena har egenskaper, som den andra icke har, så äro de så till vida hvarandra motsatta, så att i hela tankeverlden icke kan uppletas något, som är båda, ehuru visserligen den fins, som *har* båda, näml. Gud. Men då inkommer ju motsägelse i Gud? Inkommer det motsägelse i en människokropp, dermed att han *har i sig* hufvud och t. ex. hjerta, men hvarken hufvudet är hjerta eller hjertat är hufvud, utan hufvud och hjerta äro två logiskt motsatta föremål? Inkommer en motsägelse i 10-talet, dermed att det *har i sig* en trea och en sjua, men trean är icke en sjua, och sjuan är icke en trea, och tian är hvarken en trea eller en sjua? Att två föremål äro motsatta betyder nämligen, att samma föremål icke kan *vara* båda, men detta hindrar icke, att samma föremål kan i sig *inrymma* båda.

Ann. 13.

20: 8 — — *Predicera vi om det absoluta väsendet bestämningarna andlighet och sjelfmedvetande, så ligger här i ingen som helst hänvisning på en dylik relation.*

Men tänk om i andlighet och sjelfmedvetande, nödvändigt låge ej blott *enhet* utan äfven *mångfald*, och om deri låge en det *Enas* nödvändiga *förbindelse* med de *många*, så att det *Ena* nödvändigt till de *många*, således också till andra föremål än sig sjelft, intoge ställningen, d. v. s. *förhållandet* eller *relationen*, att vara en dem enande makt? Och om i andlighet och sjelfmedvetande *icke* nödvändigt ligger en sådan *enhet* och *mångfald*, huru då undfly eleatismen?

Ann. 14.

20: 11—14 — — *de sinliga begreppen — — ej äro begrepp i fullaste bemärkelse.*

Detta kan ej betyda, att man genom det sinliga begreppet endast delvis begriper det sinliga föremålet, så att något af föremålet begripes, något deremot icke; detta är nämligen äfven händelsen med de förnuftiga begreppen; utan det måste betyda, att äfven i det afseende, i hvilket det sinliga föremålet medelst det sinliga begreppet *begripes*, begripes det i viss mån *icke*. Naturvetenskapens och matematikens heroer hafva inom sin vetenskap aldrig egt »begrepp i fullaste bemärkelse»! Jag säger icke: de begrepo i *ett* afseende och begrepo icke i *ett annat*, en brist från hvilken Gud allena är befriad, utan jag säger: i just det afseende, i hvilket de begrepo, begrepo de strängt taget icke! Och allt detta för relationens skull! Man förstår, huru inför denna filosofi naturvetenskapen endast i egentlig mening blir en vetenskap.

Ann. 15.

21: 3. *Icke vinner den någon djupare människokänedom, som betraktar de människor, med hvilka han får göra bekantskap, blott såsom bärare af en så eller så beskaffad kostym.*

Jo, om klädedrägten lika troget återgifver karakteren, som relationen uttrycker väsendet.

Ann. 16.

21: 7—9. *Hr W:s lära — visar sig — i sig sluta fröet till en förstucken skeptisism.*

Den förstuckna skepticisimen tillhör den, som lär, att tinget icke har sitt innersta väsen i och med relationer. Tingets innersta väsen är väl det, som tinget i

sanning är. Men *varat* är en relation (den boströmska filosofien skulle säga: en relation till sjelfmedvetandet, eftersom *vara* = förnimmas). Tag bort *relationen* och du har alltså borttagit *varat*, som för tanken utgjorde förbindelsen mellan tinget och dess väsen. Men utan användning af detta *vara*, huru vill du med din tanke finna, hvad tinget i sanning är? Har icke tinget sitt väsen just i den relation, som nämnes *vara*?

Ann. 17.

21: 11 — — *all verklighet reduceras till relationer emellan i och för sig obekanta väsenden.*

Tvenne misstag föreligga. Deraf, att allt *har* relationer, följer väl icke, att allt *är* relationer. Och deraf, att allt hvad ett ting i sig *är*, endast kan uttryckas och bekantgöras genom relationer (t. ex. genom relationen *vara* eller genom relationen *att förnimmas*), följer väl icke, att det genom dessa relationer förblir i sig obekant.

Ann. 18.

23: 22. *Till undvikande af missförstånd [i läran om identiteten af vara och förnimmas] måste man — göra tvenne anmärkningar, hvilka af Boström dels antydas, dels uttryckligen framhållas.*

Opponenten har här gjort *tvenne erinringar*. Den *ena* innebär, att visserligen på *föreställningens* ståndpunkt »vara» och »förnimmas» kunna ha olika betydelser, men att, om föreställningarna höjas till *begrepp*, visar det sig, att hvarderas begrepp har alldeles samma innehåll som den andras, och att begreppen sålunda äro identiska. Den *andra* anmärkningen innehåller den fordran, att orden *vara* och *förnimmas* antingen tagas i sin allra vid-

sträcktaste bemärkelse, eller ock, om denna är specificerad i det ena fallet, den jemväl blir det med samma differentia specifica i det andra fallet. Det medgifves sedan, hvad också Boström medgifver, att, när vara och förnimmas beteckna samma sak, så beteckna de samma sak, betraktad från olika sidor. Detta sista medgifvande *kunde* vara alldeles tillräckligt för att gifva mig rätt i min opposition mot förnimmas och varats begreppsmässiga identitet. Det vore så, ifall dermed mentes: med vara menar jag X, *försåvidt* det betraktas från en sida, och med förnimmas menar jag X, *försåvidt* det betraktas från en annan. I detta fall har bestämningen »betraktad från en sida» äfvensom bestämningen »betraktad från en annan sida» den verkan för subjektet i det omdöme, som skulle hafva vara eller förnimmas till predikat, att det förvandlar detta X från att vara *hela* X till att blott vara en *sida* af X, och de båda omdömena: »X, betraktadt från en sida, är vara», »X, betraktadt från en annan sida, är förnimmas» blifva då lika med: »en sida af X är vara», »en annan sida af X är förnimmas». Då nu två sidor af samma sak alltid äro två skilda föremål och för ingen del äro identiska, så blifva då i detta fall vara och förnimmas två hvarandra logiskt motsatta föremål, såsom jag velat, att de skulle anses. På samma sätt eger ock ett logiskt motsatsförhållande rum mellan t. ex. slottet, *försåvidt* (= i det afseende i hvilket) det vetter åt norr, och slottet, *försåvidt* det vetter åt söder, ty det ena har egenskapen att kunna ses från norr, och det andra har icke denna egenskap utan den motsatta, att blott kunna ses från söder. En annan sak är, att slottet, *som* vetter (= vänder en sida) åt söder, också vetter åt norr, så att det påtänkta slottet, *som* gör det ena, är just samma slott, *som* gör det andra. Så kan det också helt visst förhålla sig, att den verklighet, *som*

åt betraktaren vänder *en sida*, hvilken bör kallas *vara*, åt betraktaren med något ändrad ställning vänder en *annan sida*, som bör kallas förnimmas, och att begge sidorna äro lika oskiljaktiga som en sida åt norr och en sida åt söder hos en i vårt land placerad byggnad. — Men helt visst är det icke i denna nu angifna betydelse opponenten vill hafva fattadt uttrycket »betraktad från olika sidor». Dermed menas tydligen icke, att vara och förnimmas äro två sidor af samma sak, utan att de rent af *äro* samma sak, ehuru man åt denna sak ger *olika namn*, allteftersom man i reflexionen nalkas henne från olika håll, ungefär som man, när man nalkas det ofvannämnda slottet från söder, kallar det: »den der stora byggnaden norrut», och om man kommer norrifrån säger: »den stora byggnaden söderut», men i begge fallen mycket väl kan mena hela byggnaden.

Det påstås således i den förra af opponentens anmärkningar, att så snart man ur det, som kallas vara, och ur det, som kallas förnimmas, aflägsnat sådant, som hör endast till föreställningen, och behållit det i hvartdera verkligen *begripna*, så skall detta i begge fallen vara ett och samma.

Jag har svårt att inse, huru opponenten med sina förutsättningar kan antaga, att vara och förnimmas på *föreställningens* ståndpunkt skulle kunna vara två olika saker. — Ty om vara är = förnimmas, så skall väl ett förestäldt *vara* vara = ett förestäldt *förnimmas*. Opponenten kan invända: det är ock så, nämligen för tanken som tänker öfver föreställningen, men för föreställningen sjelf äro de åtskilda. Jag svarar: denna invändning kan jag göra, men opponenten är på *sin* ståndpunkt icke berättigad att göra den. För honom måste gälla den boströmska läran, att det förnumna och förnimmelsen äro samma sak (om man ock nämmer den med det ena nam-

net, när reflexionen kommer från ett håll, med det andra, när den kommer från ett annat, såsom nyss i fråga om vara och förnimmas); och i sådant fall kan tydligen ingenting vara ett förestäldt utan att vara en föreställning, följaktligen kan ingenting vara ett »förestäldt vara» eller ett »förstäldt förnimmas» utan att vara en föreställning. Skulle nu såsom i inkastet antogs, det förestälda varat och det förestälda förnimmas *tänkas*, så skulle då en föreställning kunna tänkas eller, enligt Boström, kunna vara ett begrepp, hvilket är orimligt. Invändningen att hvad som är föreställning för den ene, kan vara begrepp för den andre, eller att hvad som är föreställning i ett ögonblick, kan vara begrepp i ett annat, gäller väl i den meningen, att hvad som föreställes af den ene, kan begripas af den andre, men gäller icke på den ståndpunkt der det förestälda nödvändigt *är* en föreställning och det begripna *är* ett begrepp; ty på den ståndpunkten måste satsen: »det, som är förestäldt af den ene, är detsamma som det, hvilket är begripet af den andre» kunna öfversättas med: den enes föreställning är samma sak som den andres begrepp, så att den enes begrepp har alldeles samma egenskaper som den andres föreställning, t. ex. samma klarhet, nödvändighet etc. Här är nu förutsatt, att den boströmska läran om förnimmelsens och det förnumnas identitet skall tolkas så, som läran om identiteten af »vara» och »förnimmas», att de nämligen icke äro samma sak *försåvidt* den ingår i olika relationer, hvilket blir två logiskt samordnade och således motsatta föremål, utan att de äro samma sak, *som* i ena fallet observeras från en sida och då får ett namn, i andra fallet observeras från en annan sida och då nämnes annorlunda (såsom nyss i exemplet om slottet: detta slott *försåvidt* det ses från söder, är icke = detta slott *försåvidt* det ses från norr — de två äro således motsatta — men det

slottet, som ses från söder, är i alla afseenden detsamma som det, *hvilket* ses från norr, och har således alldeles samma egenskaper: det slottet, som i ögonblicket A ses från söder, har t. ex. egenskapen att i ögonblicket B ses från norr, och det slottet, som i ögonblicket B ses från norr, har egenskapen att i ögonblicket A ses från söder).

Jag lemnar imellertid detta, och låter opponenter opåtaladt hafva gjort sitt medgifvande om en på *föreställningens* ståndpunkt befintlig skilnad mellan vara och förnimmas. Det i båda verkligen *begripna* skall i alla fall vara ett och samma.

Fordran, att jag icke skall sammanblanda hvad som gäller för tanken med hvad som endast gäller för en lägre förnimmelse, är billig. *Tre gånger* anklagas jag af opponenter att hafva brutit mot denna regel (sidd. 26, 33, 33).

Det första förbiseendet af denna regel skall jag hafva begått, när jag menat, att samma relation icke gerna kan döljas bakom »af» och »för» i uttrycken »för mig är denna sak grön» och »af mig förnimmes denna sak såsom grön». Härmed har jag väl velat säga följande. Antaget, att den ena satsen betyder alldeles detsamma som den andra. »Vara grön *för* mig» är i detta fall = »förnimmas såsom grön *af* mig». Om nu vara uttrycker alldeles samma tankeinhåll som förnimmas, så måste det återstående »*grön för mig*» uttrycka alldeles samma tankeinhåll som »*såsom grön af mig*». Men det föreföll som jag trodde just min tanke, icke min föreställning, omöjligt att alldeles samma tankeinhåll skulle uttryckas så olika som med uttrycken »*såsom grön af mig*» å ena sidan och »*grön för mig*» å den andra, hvarvid olikheten koncentrerade sig i prepositionerna *af* och *för*. Att denna olikhet, såsom jag i min bok uttryckt mig, »*antyder*» en skilnad mellan vara och förnimmas, är näppeligen för mycket sagdt.

Kanske menar dock opponenten icke så mycket, att jag sjelf, när jag gjorde det nämnda resonemanget, använde föreställning i stället för tanke, utan fastmer att jag sammanblandade dens föreställning och tanke, som jag talte om och som ena gången sade »af mig förnimmes», och i andra fallet »för mig är». Det är i sådant fall opponentens mening, att den personen med ettdera eller med båda omdömena uttryckte en föreställning och icke en tanke. Jag lemnar detta inkast i sitt värde, alldenstund mitt argument är framlagdt endast i förbigående. Skulle så vara opponentens mening, har han imellertid beröfvat exemplet all bevisningskraft äfven för sin egen åsigt, ty äfven han skall väl vara bunden af sin första regel.

Andra gången jag i min bok skall hafva förbisett denna regel är i det sid. 76 anförda resonemanget, som opponenten finner vara skeft. Om det är skeft, så är det tämmeligén likgiltigt, huruvida det är skeft i förhållande till regeln 1) eller någon annan regel. Opponentens här sid. 32 gjorda anmärkning är skarpsinnig och derjemte, efter allt hvad jag kan se, riktig. Det till utseende »förkrossande» argumentet är verkligen, som opponenten säger, »skeft». Om ordet »hafva» icke på begge ställena betyder detsamma, så behöfver icke heller, under den gifna förutsättningen, tre vinklar vara detsamma som tre sidor; och ordet »hafva» betyder icke i båda fallen detsamma. Exemplet, så användt, som i min bok skett, bevisar således ingenting *mot* Boström. Naturligtvis bevisar opponentens riktiga anmärkning icke heller, att Boström har rätt, ty för att hela uttrycket »att hafva tre sidor» skall bevisas beteckna samma sak som »att hafva tre vinklar» är icke nog sörjdt dermed att »hafva» inses vara taget i två betydelse, när tre sidor har en annan betydelse än tre vinklar (det är väl sant, att ifall

$X + 8$ antages vara $= 12$, och $X + 5$ äfvenledes $= 12$, den orimliga slutföljden $8 = 5$ kan dragas, endast i det fallet att X begge gångerna betecknar samma qvantitet; men äfven om jag insett, att X i hvardera fallet är taget i olika betydelse, så kan jag icke *deraf* veta, att $X + 8 = 12$ och $X + 5$ likaledes $= 12$, ty detta beror på *hvilken* betydelse X har i det ena fallet och i det andra; det måste nämligen då i ena fallet beteckna just 4, -och i det andra just 7).

Då imellertid mitt i boken använda argument fallit, blir det min uppgift att här upptaga min der åsyftade tankegång. Min mening var att ådagalägga, huruledes den nödvändiga förbindelsen mellan vara och förnimmas, som gör, att der det ena fins, der fins också det andra, icke bevisar bådas identitet. Deraf, säger jag nu, att *i* samma sak finnas två bestämningar — t. ex. i en triangel dels tre sidor, dels tre vinklar — som nödvändigt förutsätta hvarandra, följer icke, att de två bestämmningarna — t. ex. sidorna och vinklarna — äro ett och samma. Detta är själfklart. Om identiteten skall följa af den nödvändiga förbindelsen mellan två bestämningar hos t. ex. A, är det således icke nog att begge äro A:s nödvändiga bestämningar, t. ex. A:s delar, A:s gränser, A:s förhållanden, A:s omfångsbestämningar, A:s förnimelser o. s. v. — annars skulle två eviga människoidéer, d. ä. två personer, blifva identiska, dermed att begge äro nödvändiga bestämningar hos Gud —; utan de måste vara bestämningar af en *viss sort*. Af hvilken? Jo, af den sort, som med subjektet sammanbindes genom *vara*. Naturligtvis; deraf att A är nödvändigt förknippadt med B och A med C, följer väl, att B är nödvändigt förknippadt med C, men det följer icke, att B är C, om icke A:s förbindelse med båda innebär, att A är B och att A är C. När således Boström (den speculativa Philosophen, anm.

117) såsom bevis för sin åsigt om varats och förnimmas identitet åberopar den omständigheten »att allt, som är, förnimmes, och att allt, som förnimmes, är, eller negativt uttryckt, att ingenting kan vara, som icke förnimmes, och ingenting förnimmas, som icke är», då har han åberopat någonting, som icke hör hit, emedan det ju alls icke bevisar, att man eger rätt att mellan *vara* och *förnimmas* insätta ett *är* och säga: *vara är förnimmas*¹⁾. Ty för att man så skulle kunna göra, fordras, att man också skulle kunna insätta ett *är* mellan hvardera och dess subjekt och sålunda säga (ifall jag åt »det, som är» och »det, som förnimmes», för korthetens skull ger namnet A): *A är sitt vara*, och *A är sitt förnimmas*, ett påstående som, då allting har *vara* och *vara* är en relation, skulle hafva till följd att allting förvandlades i relationer, hvilket är den ståndpunkt opponenter oriktigt påbördat *mig*. Boströms hela argumentation hvilar sålunda på den ofta äfven annars framskymtande tanken, att ingenting kan ha nödvändiga bestämningar på annat sätt än genom att *vara* hvar och en af dem, en tanke som för den individualistiska och personlighetskyddande uppriktningen i hans tankeväfnad utgör det olyckliga pantheistiska inslaget.

Tredje gången jag säges hafva brutit mot regeln 1) anmärkes af opponenter sid. 33. med afseende på det å sid. 78 i min bok förekommande resonemanget. Ehuru jag har svårt att begripa, i hvad afseende jag genom detta resonemang kan hafva kommit i någon farlig beröring med den åberopade regeln, så misstänker jag dock, att det använda omdömet »stenen är grå» icke af opponenter erkännes såsom ett logiskt omdöme och sålunda

---

¹⁾ Jfr Borelius, Kritik öfver den Boströmska filosofien, 2:dra h. sid. 18.

såsom ett uttryck af en *tanke* i strängaste bemärkelse, alldenstund enligt opponentens åsigt sannolikt intet nödvändigt sammanhang eger rum mellan subjektet »stenen» och dess predikat »grå». För att undvika denna olägenhet ber jag att få exemplet utbytt mot ett annat t. ex. »Gud är evig». När jag säger detta, uttrycker detta påstående en tanke, ej blott hvad opponenten skulle kalla en föreställning. Hvad är det i denna tanke tänkta (ej blott förestälda)? Förhållandet mellan *Gud* och *evig* (varelse), och detta förhållande är ett *vara*. Då omdömet är sant, så är detta Guds *vara* någonting verkligt, som i min tanke uppfattas. Säger jag nu: »Gud förnimmes (af mig) såsom evig», så är det väl icke heller någonting, som hindrar, att detta också är en tanke, ej blott en föreställning; om det nämligen vore en blott föreställning, hur kunde jag då vara riktigt *viss* på att jag förnimmer, att Gud är evig? Hvad är då det i detta omdöme verkligen tänkta? Ett Guds »*förnimmas* såsom evig». Nu är det sant, att det Guds *förnimmas*, som i denna tanke ingår, då ju förnimmandet antages vara riktigt, icke i verkligheten kan finnas, utan att också det Guds *vara* finnes, som förut påtänktes, men säkert är, att med tanken: »Gud är evig» detta förnimmas icke behöfver vara *påtänkt*, utan från detta förnimmas kan i den tanken mycket väl vara abstraheradt. Men redan detta är nog för att ådagalägga att detta *vara* och detta *förnimmas* icke i verkligheten äro samma sak. Ty en och samma sak kan icke med en och samma förnimmelse vara aktuellt *påtänkt* och icke aktuellt *påtänkt*, lika litet som jag med ett och samma skott kan träffa pricken af en skottafla och ändå icke träffa honom. Den prick, som träffas, och den, som icke träffas af detta samma skott, kunna icke vara en och samma: så är det ock visst, att det föremål, som träffas af den aktuella förnimmelsen, icke kan vara samma föremål som

det, hvilket af denna samma förnimmelse *icke* träffas. Opponenten skall invända: de två kunna vara samma sak, sedd från olika sidor. Jag svarar: uttrycket »sedd från olika sidor» är tvetydigt; det kan betyda, (ifall jag kallar föremålet, som träffas af förnimmelsen, A, och ger namnet B åt föremålet, som icke af samma förnimmelse träffas):

1) A är ett föremål, t. ex. X, som kallas A då det ses från *en* sida; B är samma föremål, som kallas B då det ses från en annan sida. Men i sådant fall äro A och B olika namn på ett och samma föremål, och sjelfva föremålen hafva alla egenskaper gemensamma, så att man t. ex. kan säga: A kallas B, då jag betraktar det från *en* sida, A kallas A, då jag betraktar det från en *annan* sida, B kallas A, då jag etc., B kallas B då jag etc. Men i sådant fall kan jag icke i en viss förnimmelse påtänka A och underlåta att påtänka B, och kommer sålunda i strid mot den faktiska förutsättningen. Ungefär som jag ville säga: A är en figur, som jag kallar tresiding, ifall jag tänker på honom i afseende på hans sidantal, trehörning, ifall jag tänker på honom i afseende på sidornas ställning till hvarandra. Tresidingen A är imellertid i alla afseenden samma föremål som trehörningen A, så att det just är trehörningen som kallas tresiding och tresidingen som kallas trehörning. Det är då också omöjligt att i en viss förnimmelse aktuellt påtänka *tresidingen* A (= det A, som är en tresiding) och ändå i samma förnimmelse icke aktuellt påtänka *trehörningen* A (= det A, som är en trehörning), ehuru det visst är möjligt att tänka på A *såsom* tresiding utan att i samma förnimmelse påtänka A *såsom* trehörning.

2) A är ett föremål, t. ex. X, *försåvidt* det betraktas från en sida (står i en viss ställning eller ingår i en viss relation); B är samma föremål, X, *försåvidt* det be-

traktas från en annan sida (står i en annan ställning eller ingår i en annan relation). Nu är det ju gifvet, att »X, försåvidt det betraktas från en sida», icke kan vara detsamma som »X, försåvidt det betraktas från en annan» (lika litet som »ett slott, försåvidt det vetter åt norr» är ett slott försåvidt det vetter åt söder); följaktligen då A är = det förra och B är = det senare, så äro icke heller A och B samma sak, utan de äro i likhet med de nämnda två föremålen tvenne *sidor* af samma sak och sins emellan konträra motsatser.

Således: antages tolkningen 1), så äro vara och förnimmas till den grad samma föremål, att man icke kan i en och samma förnimmelse aktuellt förnimma det ena och abstrahera från det andra, hvilket strider mot erfarenheten;

antages tolkningen 2), så äro de mot hvarandra konträrt motsatta, och man eger då icke rätt att säga: »vara är förnimmas».

Vid detta resonemang har jag icke talat om, hvad vara och förnimmas äro för »föreställningen» utan endast om hvad de äro för *tanken*. Den, som tänker: »Gud är evig» och sålunda tänker ett vara, just han kan mycket väl göra detta utan att i samma tanke tänka: »Gud förnimmes af mig såsom varande» och sålunda utan att tänka ett förnimmas; med andra ord: den begreppsmässigt tänkande tanken kan tänka det ena och abstrahera från det andra. Men ehuru väl tvenne moment, af hvilka det ena påtänkes och det andra abstraheras från, icke i den mening behöfva vara åtskilda, att de icke i verkligheten städse äro förenade, hvilket vore att öfverflytta på verkligheten hvad som gäller endast i och med abstraktion, så måste de dock i verkligheten vara så mycket skilda, att de kunna ställas i motsatta relationer till den abstraherande tanken — påtänkas och icke påtänkas —

och för det ändamålet måste de vara två med motsatta egenskaper försedda föremål.

Vi öfvergå nu till *den 2:dra af opponenten uppställda regeln* för det rätta bedömandet af vår tvistefråga. Denna regel påbjuder att taga »vara» och »förnimmas» i *antingen* hvar sin vidsträcktaste, *eller* i lika specificerade betydelser. Redan denna uppmaning kan synas utgå från den *förutsättning*, att begreppen vara och förnimmas *täcka* hvarandra. Regeln synes nämligen vara bygd på den tanken, att äfven när man *icke* toge hvardera i dess vidsträcktaste bemärkelse, kunde man *ändå* alltid taga dem i lika specificerade betydelser. Men i händelse de begge begreppen *icke* täcka hvarandra, hvad betyda då lika specificerade betydelser, det vill väl säga precis lika mycket under genus underordnade species? T. ex. om två personer komme i tvist derom, huruvida *djur* och *tänkare* vore detsamma, så skulle, innan saken kom till undersökning, *antingen* »djur» tagas i den vidsträcktaste (zoologiska) bemärkelsen, som inbegriper äfven menniskor, och »tänkare» i den vidsträcktaste bemärkelsen, som inbegriper hvar och en som kan tänka, *eller*, om detta icke skedde, hvad då? Om t. ex. den ene toge tänkare i den speciella betydelsen af filosofer, hvilket species af djur svarar då mot dessa?

Det synes således vara gifvet, att *om* den angifna regeln skall tolkas efter sitt nyss angifna uttryck, så inebär den en från opponentens sida till mig stäld uppmaning att *först* taga ordet vara i samma betydelse som förnimmas (i hvilket fall det för sjelfva undersökningen var förutsatt, att opponenten hade rätt), och *sedan* se till, om de i detta fall betyda samma sak. Detta kan väl dock icke vara meningen, utan meningen är väl att säga: se till, *om* de begge begreppen alltid kunna på samma sätt specificeras, och *om* de det kunna, så är detta

ett bevis derpå, att de hafva samma omfång och således äfven samma innehåll.

Får jag så tolka regeln, så har jag mot dess giltighet ingenting att invända. Och för denna tolkning talar både det sid. 24 tillagda: »såvida vår sats skall vara riktig» och den sedan gifna förklaringen, att man icke skall hänföra dem till olika subjekt o. s. v. Men *det är just genom att tillämpa denna regel som jag kommit till min öfvertygelse, att vara och förnimmas icke äro identiska.* Dit hör nämligen icke allenast att man i hvarje fall åt *vara* ger samma logiska *subjekt* som åt *förnimmas*, mot hvilken regel hvarken jag eller opponenten brutit, utan äfven — enär både *vara* och *förnimmas* uttrycka en det subjekts *relation* — att man i hvardera fallet söker att sätta dem i relation till ett och samma föremål, och tillser, om detta med bibehållen mening låter sig göra. Låter sig detta icke göra, då är det ett bevis för att de icke betyda detsamma. Om jag t. ex. kunde säga: »vargen gör fåret förskräckt», men icke i stället för »gör förskräckt» kunde insätta »skrämma», utan att antingen omening eller annan mening uppkomme, så vore detta ett bevis därför, att »skrämma» icke vore detsamma som att »göra förskräckt». Vid pröfningen af *varats* och *förnimmas* identitet hafva vi således att försöka, om båda utan omening eller ändrad mening kunna uttrycka relationen mellan två föremål, som i begge fallen äro desamma.

Försöker jag nu detta, så finner jag, att det förträffligt låter sig göra med »*vara för*» och »*förnimmas af*». »Denna blomma är röd för mig» uttrycker alldeles detsamma som: »denna blomma förnimmes (såsom) röd af mig». »*Vara för*» är då = «visa sig för». På identiteten af dessa begrepp har jag aldrig tviflat, och den har jag icke heller i min bok förnekat. Men denna identitet har tydligen uppkommit derigenom, att man låtit *vara* betyda

visa sig vara, och *vara* i denna bemärkelse är *elliptiskt*, i det att *visa sig* är utelemnadt och underförstådt. Om icke "visa sig" vore underförstådt, så är klart, att det icke utan *ändring* eller *tillägg* i meningen kunde tilläggas. Men just detta, att "vara" här användes elliptiskt, utgör för mig ett bevis derpå, att *den* meningen icke är den egentliga.

Vi hafva nu utgått från "förnimmas af", som utgör en relation mellan det förnumna och den förnimmande, nämligen det förnas relation till den senare, och vi hafva sett, att varat, om det utan ändring i meningen skall insättas såsom uttryck för denna relation, måste fattas elliptiskt och liktydigt med *visa sig, såsom varande, för*, förkortadt till "vara för". Vi vilja nu utgå från *vara* och låta detta uttrycka en relation, för hvilken det icke är ett elliptiskt uttryck, utan ett alldeles adeqvat och egentligt. Ett sådant fall är det, när jag säger: "triangeln är en tresidig figur", "Gud är evig". I denna egentliga betydelse användt uttrycker varat tydligen ett förhållande t. ex. mellan triangel och en tresidig figur [icke mellan triangel och tresidighet, ty *det* förhållandet skulle uttryckas ej genom *är* utan genom *har*]. Skola vi nu tillämpa regeln nr 2, hvarom jag är minst lika angelägen som opponenten, så skola vi naturligtvis försöka, om "förnimmas af" utan ändring i meningen låter sig insättas i stället för "vara". Vi få då omdömet: "triangeln förnimmes af en tresidig figur". Detta är en omening. *Vara* i denna egentliga bemärkelse är således icke = *förnimmas af*.

Nu kunde opponenten invända: äfven här är "*vara*" användt *elliptiskt*, och med samma rätt som nyss kunna vi här underförstå något. Påståendet: "triangeln är tresidig" underförstår: "förnimmes af mig såsom varande..." Jag svarar: detta underförstås i *den* mening att det är något, som är *förutsatt* för påståendets rimlighet, men

icke i den mening att det är något, som i den nämnda satsen skulle vara *aktuellt tänkt*. Den, som säger: "triangeln är tresidig", åsyftar dermed icke att omtala, att det just är han, som tänker det så, ehuru naturligtvis en åhörare kan sluta dertill, deraf att *han* säger det; men den som säger: "triangeln är tresidig för mig", han åsyftar att uttala detta, att det *visar sig så för hans tanke*, och då detta "visar sig" i hans sats var utelemnadt, så var hans *vara* användt elliptiskt, hvilket deremot då icke gälde den, som sade: "triangeln är tresidig". Ty om alla satser skulle vara elliptiska, som icke uttala alla *förutsättningar* för sin egen giltighet, då skulle alla satser bli elliptiska: nu äro endast sådana elliptiska, som utelemnna *uttrycket* för någonting, som genom den ifrågavarande satsen var afsedt att göras till föremål för en aktuell tanke.

Sålunda visar det sig, att i det nämnda omdömet: "triangeln är tresidig", hvarest "vara" är taget i sin egentliga och af alla förnuftiga människor erkända bemärkelse, det förhållande, som är uttryckt genom "vara" icke kan uttryckas med "förnimmas af". "Vara" är således icke detsamma som "förnimmas af". De orimligheter som af bådas identifikation i liknande användning skulle uppstå, äro åsyftade i den bevisföring, som i min bok sid. 79 begynner. Hvar och en inser, att detta resonemang icke bryter mot den uppställda och godkända regeln, om dess uppgift var att visa, att "vara" icke är identiskt med "förnimmas af". Naturligtvis erkänner jag, att resonemanget icke bevisar något annat än just detta.

Men detta, skall opponenten kanske säga, har ingen velat påstå. Må så vara. Hvad är det då för ett "förnimmas" som utan vidare låter sig insättas i stället för "vara", då detta ord skall beteckna relationen mellan subjektet och dess predikat och sålunda tagas i egentlig bemärkelse? Utan tvifvel vore "*förnimmas såsom*" hvad

man i detta fall närmast skulle komma att tänka på. Det är ock utan tvifvel detta, som kommer varats betydelse närmast. Närhelst jag säger: "Gud är evig", innebär detta mitt uttryck ett vittnesbörd derom, att Gud af mig förnimmes såsom evig. Jag antager nu, att när jag säger detta, jag uttalar en verklig tanke, ej blott en föreställning. Men precis samma argumentation inträder här som den ofvan använda, när det gälde frågan om identiteten mellan "vara" och "förnimmas af". Det är sant, att "vara" och "förnimmas såsom" alltid äro förenade, då ett sant tänkande eger rum, men den, som säger: "Gud är evig" och dermed verkligen tänker, behöfver icke med *den* tankeakten aktuellt tänka derpå, att Gud då också "*förnimmes såsom*" evig, han *måste* deremot aktuellt tänka derpå, att Gud "*är*" evig. Guds "vara" och Guds "förnimmas såsom" kunna sålunda med en och samma odelade tankeakt på motsatta sätt behandlas — *reflekteras på* och *abstraheras från* — hvilket bevisar, att, om de ock kunna vara olika sidor af samma sak t. ex. af ett och samma förhållande, så kunna de dock icke vara samma sak, så att man skulle ega rätt att säga: "vara" *är* "förnimmas såsom".

Vi komma till samma resultat, om vi närmare reflektera på detta "*såsom*", hvilket i det senare uttrycket ingår. Eftersom det med skäl ingår i uttrycket, är helt visst också någonting tänkt derunder. Man säger t. ex.: "såsom gosse hade han mässling". Detta betyder endast, att han hade mässling, *samtidigt* med det att han var gosse. När jag säger: "Gud förnimmes såsom evig", kan detta icke betyda blott en sådan samtidighet, så att det betecknade, att Gud är evig, och samtidigt är han förnummen, hvilket ju kunde åstadkommas redan derigenom, att jag i ett visst ögonblick förnam, att han är god, men alls icke förnam, att han är evig. "Såsom

evig" betecknar sålunda icke någon blott förnimmandet beledsagande omständighet. Det betecknar icke heller någon blott bestämning till Gud, försåvidt han är *objekt* för den omtalade förnimmelsen, d. v. s. *subjekt* i det omdöme ("Gud är evig"), i hvilket den förnimmel- sen skulle få sitt logiska uttryck. "Gud såsom evig" för- nimmes af mig äfven då, när jag uttrycker min förnim- melse så: "Gud såsom evig är en fantasi". I sådant fall är jag en gudsförnekare, men det är jag icke, när jag sanningsenligt säger: "Gud förnimmes af mig såsom evig". Härmed är tydligt, att ordet "såsom" i den sist nämnda satsen har den speciella uppgiften att inleda ett predi- kat. Evig är sålunda predikat i något omdöme eller för någon tanke. För hvems? För dens, som förnimmer Gud såsom evig. För att nu förebygga allt möjligt missför- stånd af det här använda "såsom" eger man rätt att kom- plettera uttrycket genom att mellan detsamma och pre- dikatet inskjuta ett "varande". Det heter då: "Gud för- nimmes såsom *varande* evig". Med detta "vara", som nu infördes i och med participiet "varande", är just menadt ett Guds vara och ingen annans. Vore nu redan Guds "*förnimmas såsom evig*" ett "Guds *vara evig*", d. v. s. om Guds "*förnimmas såsom*" vore ett Guds "vara", och na- turligtvis då ett "vara" just i förhållande till "evig", så hade vi i detta fall tänkt och omtalat detta samma "vara" två gånger och påståendet vore då lika pleonastiskt, som om vi sade: "Gud är *varande* evig". Men detta kan ej gerna påstås.

Vi hafva nu sett, att på just den plats, på hvilken i och för tanken "varat" rätteligen insattes såsom be- teckning för en viss beständ relation, kan icke utan ändring i det i hvardera fallet aktuellt tänkta insättas vare sig "förnimmas af" eller "förnimmas såsom". Oppo- nenten menar nu, att äfven detta sista "*såsom*" rättvisli-

gen bör borttagas på grund af regeln n:o 2, och då skall "vara" bli = "förmimmas".

Jag svarar härpå följande. Antingen kan nu i verkligheten (märk väl: i verkligheten, ej i abstraktionen) ett förmimmas förekomma, som icke är en relation till något, eller också måste hvarje i verkligheten förekommande förmimmas vara en det förnummas relation till något t. ex. till den förmimmande eller till det förnummas påtänkta predikat. Är det förra händelsen, så är redan derigenom afgjort, att vara *icke* är = förmimmas, ty ett *vara* fins uppenbarligen icke, som i verkligheten kan underlåta att utgöra en relation till ett predikat, såvida man icke med "vara" menar det, som betyder "existera", om hvilket här ju aldrig varit fråga. Är det senare deremot händelsen, då eger jag, just på grund af opponens under n:o 2 gifna regel, rätt att fordra, att, enär intet "vara" i egentlig mening förekommer, som icke afgjort är en relation till ett predikat, med detsamma måtte jämföras just det förmimmas, som enligt opponens förmenande utgör just den relationen till detsamma predikatet. I sådant fall kan opponens icke stanna vid sitt blotta förmimmas utan måste ändra det till "förmimmas såsom". (Att detta nu icke beror blott på yttre, grammatiska omständigheter utan beror på hvad som under hvarterdera ordet verkligen är *tänkt*, torde hvarje opartisk granskare inse.) Redan detta, att han på nämnda sätt måste ändra sitt "förmimmas", da deremot "vara" icke behöfde ändras, förråder, att "förmimmas", ensamt taget, är någonting annat än "vara", ensamt taget; och sedan han ändrat "förmimmas" till "förmimmas såsom", inträder den ofvan anförda argumentationen mot dessas identitet.

Ann. 19.

35: 17. *Att full eqvipollens råder mellan dessa, torde ej vara svårt att medgifva.*

Denna eqvipollens är ganska uppenbar, men bevisar intet. Om eqvipollensen mellan 1. och 1. samt 2. och 2. har aldrig tvistats. Eqvipollensen mellan 3. och 3. är uppkommen derigenom att "vara" är taget i den elliptiska betydelsen "vara för" d. v. s. "visa sig såsom", om hvars eqvipollens med "förnimmas såsom" icke heller tvistats, när nämligen det underförstådda är tillsatt eller tilltänkt.

Ann. 20.

35: 25. *Vi misstaga oss dock säkert icke, om vi påstå, att — —*

Ett misstag är dock här förhanden. Sålänge jag tror på en allvetande Gud, skall jag aldrig tro, att det fins ett vara, som icke skulle vara för någon.

Ann. 21.

35: 30. *Så är dock icke detta [att vara förenadt med förnimmas, enligt hr W.] det i varat konstitutiva.*

Om varat, såsom jag visst tror, alltid är förenadt med förnimmas, så kan väl detta endast derigenom förklaras, att det, som är, också nödvändigt förnimmes. Det varande har således enligt min mening "förnimmas" till en nödvändig bestämning, lika "konstitutiv" som t. ex. sidorna äro konstitutiva för triangeln. Men att varat måste vara hvarje sin oundgängliga bestämning, det förnekår jag, så länge det fins ett annat användbart sätt, nämligen att hafva den, t. ex. såsom del, gräns, orsak o. s. v.

Anm. 22.

36: 6 — — *resonnerar hr W. så, som vore denna förutsättning* [tänkbarheten af ett vara, som ej konstitueras deraf, att det är ett vara för någon] *alldeles sjelfklar.*

När har jag sagt något sådant? Spörsmålet är ju hvad varat *är*, icke hvilka alla de förutsättningar äro, som fordras, för att det skall kunna vara hvad det är.

Anm. 23.

36: 11. *Hvad varat skulle betyda, om denna relation till subjektet verkligen saknades, har ännu aldrig lyckats någon att göra begripligt.*

Detta medgifvande gläder mig mycket såsom särdeles fördelaktigt för *relationen*. Det innebär: utan relation intet *vara*, och då väl icke heller något *varande*. Vi börja förstå hvarandra.

Anm. 24.

37: 5 — — *hvad är det, som står i den relationen, oberoende deraf, att det gör detta?*

= hvilken *bestämning* har det bestämda föremålet, oberoende deraf att det *har bestämningar*? Det absoluta sjelft skulle icke kunna svara på den frågan; icke heller Boström; jag får då finna mig.

Anm. 25.

37: 11 — — *det är genom en analys af detta subjekt, som vi skola föras vidare.*

Männe så långt, att vi slippa "varat" — denna "relativa bestämning" —, när vi komma till subjektet och vilja veta, hvad subjektet *är*?

Anm. 26.

38: 6 — — när jag sagt, att något är, har jag betecknat det från den sidan, att det är en bestämning hos annat.

Jag har icke betecknat det från den sidan, men jag har betecknat något, som förutsätter detta såsom ett vilkor, och därför är det visserligen mycket rätt, om jag, sedan jag först sagt, hvad varat är, sedan med Boström går till en undersökning af detta vilkor och finner, att ett sådant vilkor är "förmimmas".

Anm. 27.

38: 25 — — har förmimmandet sålunda än sin grund i en relation mellan subjekt och objekt, så kan det dock icke omedelbart sägas sammanfalla med denna relation.

Den relation, med hvilken ett subjekts förmimmande enligt min mening skulle sammanfalla, är icke objektets relation till subjektet, hvilken relation heter "förmimmas" icke "förmimma", utan det är en viss subjektets relation till objektet. Dessa två relationer bilda tillsammans det ömsesidiga förhållandet mellan båda, men de äro icke samma sak.

Anm. 28.

38: 28. Det kan icke detta, emedan det sjelft [förmimmandet] omedelbart visar sig vara ingenting annat än en bestämning hos subjektet.

Visar sig då subjektets relation omedelbart vara någonting annat än en bestämning hos subjektet? Subjektets "förmimma" och subjektets "relation" äro i det afseendet precis lika. Hvad återigen det angår, att sub-

jektets relation måste vara en relation *till* något föremål, så motsvaras denna omständighet deraf, att subjektets förnimmande måste vara ett förnimmande *af* något föremål. Föremålet kån i begge fallen mycket väl vara subjektet sjelft.

Ann. 29.

39: 18 — — *percipere* har [enligt hr W.] *sin grund i en sådan* [i en relation] *mellan percipiens och ett af detta oberoende essens.*

Hvar har jag sagt detta, att det förnumna nödvändigt skall vara "oberoende" af den förnimmande? Först och främst kan det förnumna vara *detsamma* som den förnimmande, och för det andra, om det är någonting *annat*, så medför detta ett nödvändigt oberoende, eller betydelse af ett yttre och främmande, endast i det fall att differens nödvändigt innebär upplösning af det andliga enhetsbandet — således *realism*. Förutsättningen är icke min.

Ann. 30.

40: 9 — — *beror på ett missförstånd af Boströms lära.*

Liksom det föregående är ett missförstånd af min ståndpunkt. Jag skall hafva sagt eller menat, att "all bestämdhet innebär en relation mellan den bestämde och något, som till väsendet är för den bestämde främmande och mer eller mindre yttre". Så kan min verkliga mening (att hvarje bestämdhet tillkommer sitt subjekt endast i och med en relation) tolkas endast af den, som gör följande två förutsättningar:

- 1) ett föremål kan icke stå i förhållande till sig sjelft, således allt, som det står i förhållande till, är ett *annat* än det sjelft.

2) allt, som är ett *annat* än det sjelfft, är för detsamma i någon mån *främmande* och *yttre*, således *differens* = *utomvaro*.

Det första antagandet leder till det varandes absoluta okänbarhet, således till *skepticism*, emedan, då varat är en relation, ingenting då skulle kunna *vara* sig sjelfft. Det andra antagandet leder till *eleatism*, ifall man vill undvara relationerna, och till *realism*, ifall man icke kan undvara dem. Men antagandena äro icke mina.

Ann. 31.

40. 19. *Sjöstriden i vagn är en mensklig fantasi och verklig såsom sådan, d. v. s. den eger verkligen rum i fantasiens värld. Men i åskådningens värld är den icke verklig.*

Jag är tacksam för det uppriktiga och oförskräckta uttryck, opponenter här gifvit åt den boströmska åsigten. Ingenting kan bättre ådagalägga ohållbarheten af den lära, som säger, att det förnumna i hvarje fall är sjelfva förnimmelsen. "Sjöstriden i vagn" medgifves vara verklig, men ordet verklighet säges då vara taget "i en annan bemärkelse", än då hon fränkännes nämnda sjöstrid (40: 32). Hvilka äro nu de två bemärkelsena? Den verklighet, som måste fränkännas "sjöstriden i vagn", är uppenbarligen den, som människor i allmänhet, innan de läst filosofi, med det namnet beteckna, och som i sig innesluter möjlighet, verkställbarhet o. s. v. så att om man skrefve en världshistoria, man då skulle skriva: "på den eller den dagen det eller det året föreföll under eqvatorn på atlantiska hafvet en sjöstrid, der de stridande kämpade från vagnar, som rullade omkring på vattnet". En människa med vanligt sundt förstånd skulle, om detta för henne berättades, säga: "den sjöstriden har aldrig

varit verklig, ty den har aldrig varit möjlig eller verkställbar. Opponenten säger så med, men tillägger: i och med detsamma jag säger detta, är den sjöstriden för mig verklig i fantasiens värld, ehuru den aldrig varit verklig i åskådningens. — Hvad betyder nu, frågar jag, denna nya verklighet? Hvad betyder det, att sjöstriden är verklig i fantasiens värld? — Ett af två:

antingen: sjöstriden *fantiseras såsom verklig* = har en fantiserad verklighet. Detta är sant; men i just samma ögonblick, då sjöstriden för mig har denna fantiserade verklighet, och således *icke erkännes* såsom i vanlig mening existerande af den, som *tänker* öfver saken, *i just det ögonblicket* är min fantiserande *förnimmelse* någonting, som sannerligen tilldrager sig, och således *erkännes* såsom i vanlig mening existerande af den som *tänker* öfver saken. Från den fantiserade sjöstriden måste således af en *tänkande* varrelse *frånkännas* just den samma i vanlig mening fattade existens, som han med afseende på samma ögonblick *tillerkänner* åt den motsvarande fantiserande förnimmelsen. Den fantiserande förnimmelsen är sålunda något annat än den fantiserade sjöstriden.

eller: sjöstriden *är verkligen fantiserad* = det är verkligt, att han fantiseras. Detta är ock sant. Här hafva vi verklighet i vanlig bemärkelse, såsom gällande för en sant tänkande betraktare. Men denna verklighet tillskrifves icke åt sjöstriden utan åt det fantiserande, som för sig framkallar bilden af en sådan sjöstrid. Att fantiserandet är ett *fantiserande* förutsätter deremot, att, samtidigt, sjelfva sjöstriden icke har just den verkligheten (för samme sant tänkande betraktare) — hvilket bevisar detsamma som nyss.

Ann. 32.

42: 13—20 — — *fullständigt missförstånd af dess [ett ställe hos Boström] verkliga mening. — Hos Boström är det dock hela tiden tal om den geometriska cirkeln, ej om den för åskådningen gifna.*

Olägenheten hjälpes genom att med hvarandra jemföra den *åskådade cirkeln* och den *åskådande förnimmel- sen*, som uppfattar honom. Enligt Boströms grundsats skulle motsättningen mellan *just dessa* bero på, huruvida vi öfvervägande reflektera derpå, att förnimmelsen är en *förnimmelse*, eller derpå, att den är *denna* förnimmelse i motsats mot andra. Således om jag reflekterar derpå, att min (åskådande) cirkelförnimmelse är förnimmelse *just af* en cirkel och icke af t. ex. en kvadrat, så skall för denna min reflexion min ifrågavarande *förnimmelse* framstå såsom den förnumne cirkeln och då naturligtvis visa sig *rund!*

Ann. 33.

43: 21. *Meningen är tydligen, att perceptum med vün- nen klarhet upphör att vara till eller förnimmas i motsats emot perceptio.*

Förnimmelsen ter sig alltså på grund af ökad och fullständig *klarhet* så, att perceptio och perceptum falla tillsammans eller icke förnimmas *i motsats mot* hvarandra. Då detta alltid följer med den fullständiga klarheten, så är det följaktligen alltid någon inblandad dunkelhet, som gör, att de två — perceptio och perceptum — fattas såsom hvarandras motsatser, d. v. s. så, att det ena fattas såsom *icke varande* det andra. Om de verkligen *äro* det- samma, så synes detta antagande visserligen mycket rim- ligt, enär den klara uppfattningen alltid fattar saken, såsom hon är, och om saken uppfattas annorlunda, än

hon verkligen är, så måste detta då bero på en inblandad dunkelhet. Huru nu härmed förena påståendet, att ju klarare förnimmelsen är, desto mera ter den sig för den förnimmande själf såsom en perceptio, men ju dunklare, desto mera såsom ett perceptum, hvilket ju var den boströmska förklaringen? Vi måste ju, för att gifva någon mening åt Boströms sats, säga:

A) antingen: ju klarare förnimmelsen är, desto *mer* ter den sig för den förnimmande såsom perceptio och desto *mindre* såsom perceptum. Detta åter kan tolkas:

1) — *antingen*: desto mer är den perceptio, desto mindre perceptum. I sådant fall äro perceptio och perceptum motsatta föremål eftersom samma operation ökar det ena, men minskar det andra.

2) — *eller*: desto mer *reflekteras* derpå, att den är perceptio, desto mindre derpå, att den är perceptum, ehuru den är både det ena och det andra lika mycket. I sådant fall upphäfves opponentens förklaring, att för den klara uppfattningen perceptio och perceptum sammanfalla; om så skall ske, måste nämligen förnimmelsen för reflexionen framträda lika mycket såsom perceptum och såsom perceptio.

B) *eller*: ju klarare förnimmelsen är, desto mer ter den sig för den förnimmande såsom perceptio och perceptum *på samma gång*. Detta åter kan tolkas:

1) *antingen*: desto mer är den perceptio och perceptum på samma gång = desto mer faller *i verkligheten* perceptio och perceptum tillsammans till ett, så att den fullt klara perceptio är identisk med perceptum. Den dunkla förnimmelsen är då *icke* i verkligheten detsamma som perceptum, och detta strider mot den boströmska läran, att de alltid äro detsamma, så att t. ex. den klara förnimmelsen är det klart förnumna, den dunkla förnimmelsen är det dunkelt förnumna.

2) eller: desto mer *reflekteras* derpå, att perceptio och perceptum äro samma sak, och under det att de visserligen alltid i verkligheten äro samma sak, måste det då inträffa, att när dunkelhet inträder, måste *mindre* reflekteras derpå, att perceptio och perceptum äro samma sak. Detta åter betyder:

1. antingen: den dunkla förnimmelsen *underlåter* endast att så som den klara reflektera på bådas identitet.

Och detta betyder:

antingen a) den dunkla förnimmelsen reflekterar derpå, att förnimmelsen är perceptio, ej så mycket derpå att den är perceptum; — detta strider mot antagandet, att genom den dunkla förnimmelsen accenten skall falla på perceptum. .

eller b) den dunkla förnimmelsen reflekterar derpå, att förnimmelsen är perceptum, ej så mycket derpå att den är perceptio. Detta antagande skulle — all den stund den dunkla förnimmelsen i sådant fall riktades på *en* verklig bestämdhet hos förnimmelsen, den klara på *en annan* [eller på en mer omfattande] — förvandla skilnaden mellan den dunkla och den klara förnimmelsen till en skilnad i reflexionens *riktning*, hvilket ej är Boströms mening.

eller c) den dunkla förnimmelsen reflekterar hvarken på det ena eller det andra; — detta medför samma olägenhet som a).

eller d) den dunkla förnimmelsen reflekterar på båda, men icke på identiteten mellan båda. — Återigen samma olägenhet.

2. eller: den dunkla förnimmelsen stannar icke vid att abstrahera från bådas identitet utan den *förnekar* för sig i någon mån denna, d. ä. fattar perceptio och perceptum såsom i verkligheten icke identiska. Om så är, så

- a) måste hvarje dunkel förnimmelse innebära ett misstag, hvilket väl ej kan antagas;
- b) är det obegripligt, hvarför dunkelheten, när den i någon mån nekar, att förnimmelsen är både perceptio och perceptum, skulle föredraga att förklara henne just för ett perceptum.

För öfrigt är det ock på annan väg begripligt, att man icke kan godkänna satsen: hvarje perceptum är en perceptio. Med denna sats menas nämligen, att hvarje i en viss förnimmelse gifvet perceptum är just *den* perceptio, genom hvilken det är perceptum, icke tilläfvetyrs en annan. Då nu perceptio alltid är en förnimmande varelses perceptio, så måste den perceptionens perceptum vara just den förnimmande varelses perceptio, genom hvilken det förnumna blef ett perceptum. Korteligen: hvarje perceptum är just den individuella perceptio, som är i fråga. Men detta innebär, att det fins ingen perceptio, som ej är just dens perceptum, som har perceptionen och alla förnimmelser äro föremål för sig sjelfva. Detta innebär:

- a) Alla förnimmelser äro i någon grad medvetna, eftersom den förnimmande riktar sin förnimmelse på dem, och äro lika lifligt medvetna som de äro lifliga förnimmelser, hvilket strider mot erfarenheten.
- b) Alla förnimmelser förnimmas medelst sig sjelfva = en reflexionens rörelse, en riktning, riktas på sig sjelf (motsvarande geometrisk bild: en linea har sig sjelf till ändpunkt) — hvilket synes omöjligt.
- c) Intet förnummet kan vara förnummet af mer än en och i sjelfva verket icke genom mer än en perception. Annars måste man under den gifna förutsättningen, att perceptum är perceptio, nödvändigt kunna säga: samma föremål, t. ex. A, kan vara ej blott förnummet af två personer, B och C, hvilket naturligt-

Handwritten notes:
 1) perceptio = sig sjelfva = reflexionens rörelse
 2) perceptum = sig sjelfva = reflexionens riktning
 3) perceptio = sig sjelfva = reflexionens rörelse
 4) perceptum = sig sjelfva = reflexionens riktning

vis låter sig göra, utan kan *vara* B:s förnimmelse och derjemte C:s förnimmelse. Detta påstående — A kan vara B:s förnimmelse och tillika C:s förnimmelse — måste betyda

antingen: A, som är en viss B:s förnimmelse, är tillika en viss förnimmelse hos C. I sådant fall har den B:s förnimmelse, som påtänkes, alla egenskaper gemensamma med A, och den C:s förnimmelse, som påtänkes, har alla egenskaper gemensamma med A; alltså har denna B:s förnimmelse alla egenskaper gemensamma med denna C:s förnimmelse, d. v. s. de äro alldeles identiska. Derutaf skulle följa, att, om B:s förnimmelse, t. ex. af Gud såsom evig, inträffar i ögonblicket x, så måste också C:s förnimmelse af Gud såsom evig med alldeles samma klarhet inträffa i samma ögonblick, och således två personer icke i olika tider kunna uppfatta samma (eviga) föremål, hvilket strider mot erfarenheten.

Motargument: B:s förnimmelse och C:s förnimmelse af samma sak äro dock skilda så, att förnimmelsen (F), försåvidt den är en förnimmelse hos B, är den icke en förnimmelse hos C, och försåvidt den är en förnimmelse hos C, är den icke en förnimmelse hos B, eftersom B och C äro olika personer. Förnimmelsen hos B är således icke identisk (har alla egenskaper gemensamma) med förnimmelsen hos C. — *Svar:* slutsatsen följer icke af premissen; ty det gäller äfven vid den fullständiga identiteten, att denna upphör, så snart man i stället för *som* insätter ett försåvidt. A, som älskar B, är i ett visst fall identisk med A, som älskas af B, men A, försåvidt han älskar B, är ändå icke detsamma som A försåvidt han älskas af B, ty enär det kan hända, att A älskar B men mister dennes genkärlek, så kan situa-

tionen blifva den, att "A försåvidt han älskar B" verkligen fins, men "A, försåvidt han älskas af B" samtidigt *icke* fins, och tvenne verkligheter, af hvilka den ena kan tagas bort, när den andra står kvar, kunna icke vara samma sak. Den differens, som inträder genom tillägget af "försåvidt", upphäfver sålunda icke identiteten, som fans, innan detta "försåvidt" hade insatts i stället för "som". Att F, *försåvidt* det är förnimmelse hos B, icke är identiskt med F, *försåvidt* det är en förnimmelse hos C, upphäfver således icke, att det F, *som* är en förnimmelse hos B, har alla egenskaper gemensamma med det F, *som* är en förnimmelse hos C, och att således, såsom nyss sades, begges förnimmelse af samma sak måste inträffa i samma tid.

eller: A, *som* är en förnimmelse hos B, är detsamma som A *försåvidt* det är en förnimmelse hos C.

eller: A, *försåvidt* det är en förnimmelse hos B, är detsamma som A, *som* är en förnimmelse hos C.

eller: A, *försåvidt* det är en förnimmelse hos B är detsamma som A, *försåvidt* det är en förnimmelse hos C.

De tre sista alternativen kunna ej ens af Boström antagas. Kan således i ingen rimlig mening en B:s förnimmelse af ett visst föremål tillika vara en C:s förnimmelse af samma föremål, så kan icke heller detta samma föremål i någon rimlig mening vara någondera förnimmelsen; — d. v. s. perceptum är *icke* sin egen perceptio; men *om* perceptum är sin egen perceptio, så måste — alldenstund den enes perceptio i *ingen* rimlig mening kan vara en annans, och visserligen af liknande skäl två perceptioner hos samma subjekt icke heller i någon rimlig mening kunna vara hvarandra — intet perceptum kunna vara föremål för mer än en perceptio, nämligen då just för sig sjelf, hvilket strider mot erfarenheten.

Vill man nu säga: perceptum är perceptio i den meningen, att perceptum och perceptio äro samma sak, *sedd ur olika synpunkter*, då betyder detta:

antingen: det, *som* är ett perceptum, är tillika en viss perceptio, men detta *kallar* jag än perceptio än perceptum, allt efter som jag med reflexionen nalkas det från olika sidor. — I sådant fall äro de identiska, och den föregående argumentationen gäller.

eller: ett föremål, *försåvidt* det betraktas ur *en* synpunkt, kallas perceptio; samma föremål, *försåvidt* det betraktas ur *en annan* synpunkt, kallas perceptum. — Lika litet som jag nu eger rätt att säga: ett föremål *försåvidt* det betraktas ur *en* synpunkt är samma föremål, *försåvidt* det betraktas ur *en annan*, lika litet kan jag säga, att ett visst perceptum är sin egen perceptio, d. v. s. är den perceptio, som förnimmer just detta perceptum.

Ann. 34.

45: 12 — *hur man kan såsom den specifika förtjensten hos en vetenskaplig teori framhålla, att den satt personligheten högt, under det att man förkastar så godt som allt, som den sagt om personligheten, är oss svårare att rätt fatta och förstå.*

Skulle det ej kunna ligga någon vetenskaplig förtjenst i att hafva uppvisat, att såsom en outhärlig förutsättning för den gifna verkligheten måste tänkas ett tänkande och individuelt, andligt och evigt väsen med eviga personligheter till sina bestämningar; ehuru när det sedan gäller att beskrifva *sättet* för detta bestämmande — enligt min öfvertygelse — felaktigheter insmugit sig, som måste hafva panteism till följd? — För öfrigt är det en sanning, att Boströms storhet vida mer låg i *genialitet* och andlig *åskådning*, än i skarpsinne och

förmåga af bindande bevisning. Han delar denna egenskap med de fleste skapande andar.

Ann. 35.

46: 16. *Det är följaktligen [enligt hr W.] genom sina relationer till ett annat, som en verklighet, hvilken, oberoende af dessa relationer skulle vara abstrakt, skall erhålla sin individualitet.*

Om "oberoende af sina relationer" skall betyda: *beröfradt sina relationer*, så är det klart, att då ingenting kan vara utan genom relationer, så är det, som är *beröfradt* sina relationer (jag säger icke: *abstraheradt* från relationerna), ett rent inbilladt, och är således hvarken en abstrakt eller en konkret verklighet.

Ann. 36.

46: 19. *I sig sjelf är följaktligen [enligt hr W.] all verklighet, åtminstone den personliga, abstrakt. — Först i och genom sina relationer till en ändlig värld konkretierar sig det absoluta. "Men detta är panteism".*

Om "i sig sjelf" betyder: *med verkligt utplånande af relationerna* (och dermed äfven af bestämningarna), så blir det återstående enligt min mening en orimlighet, och således icke ens en *abstrakt* verklighet. — Om "i sig sjelf" deremot betyder: *när man tänker bort från relationer* (dermed äfven från bestämningar), så blir det återstående visserligen ett abstrakt. Om jag öfversätter relationer med bestämningar, så gäller denna sats troligen äfven för opponenten. Samma skäl, som här äro använda mot *relationerna*, kunde jag då använda mot *bestämningarna*. Opponenten säger förmodligen med Boström och hvarje tänkande menniska: det är genom sina *bestämningar* som en verklighet erhåller sin individualitet. Har då jag rätt att därför säga: "i sig sjelf är följaktligen" — enligt opponentens åsigt — "all verklighet, åtminstone den per-

sonliga, abstrakt"? Utan tvifvel icke. Opponenten invänder kanske, att detta icke blir fullt analogt, enär relationer äro relationer till *annat*. Jag svarar: enligt min mening står ett föremål lika visst i relation till *sig sjelft*, som i relation till annat; och, såvida opponenten icke vill vara eleat, måste han medge, att hvarje föremål — äfven det absoluta — har *annat* till sin bestämning, lika visst, som det bestämmer sig sjelft — Opponenten tillskrifver mig nu den åsigten, att det absoluta "konkretierar" sig genom sina relationer till en ändlig verld, och tillägger: "detta är panteism". Den första satsen kan betyda: antingen: till de relationer, som ingå i det absolutas individuella bestämdhet, höra äfven förhållandena till verlden. Naturligtvis. Annars skulle, då ju alla Guds förhållanden måste vara uttryck af Guds väsen, en verklighet kunna finnas, med hvilken Gud hade ingenting att göra, hvilket — ifall man ville behålla Gud — skulle leda till *akosmism* och — ifall man ville behålla verlden — till *ateism*.

eller: det absolutas förhållande till verlden är *af den särskilda* sort, som heter det abstraktas förhållande till det konkreta. "Detta är panteism", men det är icke min åsigt. Det skulle *följa* af min åsigt, endast i det fall att det absoluta icke kan ha annat förhållande till sina bestämningar än att vara den abstrakta enheten för dem — "detta är panteism", men förutsättningen är icke min.

Anm. 37.

49: 28 — — *allt hvad han [hr W.] genom genus summum angifver, är bestämningar som tillkomma föremålen i relation till annat, utan att man blir klok på, hvad det är, som står i den eller den relationen.*

Jag har sagt, att genus summum är det identiska i det, som alla föremål — således äfven genus summum

sjelft — *äro*. Det är det gemensamma för sig och allt annat, nämligen med afseende på hvad de *äro*. Tänker jag nu derpå, att alla föremål äro *föremål*, så kallar jag det gemensamma i dem *föremål*; tänker jag derpå, att alla föremål äro *enheter*, så kallar jag detta gemensamma *enhet* o. s. v. Det gemensamma för alla föremål kan nu icke vara mer än *ett*, då man nämligen, såsom här, med det gemensamma menar *allt* det i hvarje fall gemensamma: men man kommer att åt detta gemensamma gifva olika *namn*, allteftersom de enskilda föremål, ur hvilka man uttagit detta gemensamma, framträdt under det eller det predikatet, såsom föremål, enheter, relationsled o. s. v. (hvilket vare sagdt till rättelse eller rätt förstånd af det i min bok sidd. 114, 115 anförda). — Opponenten vill nu ytterligare veta, hvad detta gemensamma är, som står i denna ställning att vara det på nämnda sätt gemensamma för allt, och han vill veta, hvad det är för något *utom* denna sin ställning. Denna fråga betyder

antingen: hvad är det gemensamma, då det icke är gemensamt? Svar: alldenstund det alltid är gemensamt, så är det utan denna gemensamhet ett inbilladt.

eller: hvad visar sig det gemensamma vara för den, som för ögonblicket abstraherar från, att det är det gemensamma för allt? För honom kan det visa sig såsom *enhet*, *föremål*, *förnummet* o. s. v. I intetdera fallet, såvidt den uppfattande ser rätt, visar det sig såsom något, hvilket det *icke* vore i *relation*, eftersom det då icke ens skulle *vara* detta, och eftersom hvarje enhet är enhet *i* eller *för* en mångfald, hvarje föremål är föremål *för* en verksamhet (t. ex. förnimmande), och hvarje förnummet är förnummet *af* en förnimmande. Aldrig kan det imellertid rätteligen visa sig såsom något, som icke *helt och hållet* ingår

i det, som hvartenda föremål är. Och det är af detta skäl jag icke med Bøström kunnat svara "sjelfmedvetande", äfven om det vore möjligt, hvilket det icke är, att tänka sig något såsom sjelfmedvetande (och dermed verklig mena något) utan att sätta detta något såsom varande i relation.

Ann. 38.

50: 1. *Han* [hr W.] *torde dock ursäkta oss, om vi hålla före, att frågan om hvad allting i sig sjelf är, är en fråga som — —*

Hur skulle alla föremål kunna hafva det *gemensamt* med alla, som de äro "i sig sjelfva" i *motsats mot* hvad de äro i förhållande? Detta gemensamma skulle ju dock vara genus summum, hvarom frågan här gäller.

Ann. 39.

52: 11. *Han* [hr W.] *tyckes till och med medgifva, att detta gemensamma* [som förutsattes för relationen] *är sjelfva relationen* (sid. 118).

Jag har på den uppgifna sidan icke kunnat finna ett sådant medgifvande, ej heller är detta min mening.

Ann. 40.

52: 13. *Frågan blir sålunda den, hururida en relations ena led kan utgöra det gemensamma för sig och det andra ledet.*

Om jag undantager anm. å sid. 115, hvars riktiga mening jag förut tolkat, hoppas jag, att jag aldrig förnekad, att en relations ena led kan utgöra det gemensamma för sig och det andra ledet, såsom t. ex. i subordinationsförhållandet, hvilket förhållande jag visst icke förgätit. Men derom är ju på det åsyftade stället i min

bok icke fråga, utan frågan är, om en *relation* kan vara *membrum relatum* (icke för en ny relation utan just) för sig sjelf, hvilket jag förnekar; samt huruvida en *relation* kan vara = ett *membrum relatum*, *försåvidt* detta i samma relation ingår, hvilket jag då också förnekar. Detta skulle imellertid vara möjligt, om "förmimmelsen" skulle vara = "sjelfmedvetandet såsom förnimmande i ett visst fall" eller *försåvidt* det i ett visst fall förnumme; ty sjelfmedvetandet är *membrum relatum*, och då det aldrig är förnimmande utan att hafva ett föremål att förnimma (t. ex. sig sjelft), så utgör dess förnimmande eller förnim-melse en sjelfmedvetandets relation till detta föremål.

Ann. 41.

56: 10. *Hvad hr W. i glad segervisshet yttrar . . . hade han kunnat spara sig, om han hållit fast vid, att alla förnimnelser (inclusiv sjelfva "intet") äro hans och andras sjelfmedvetande, bestämdt eller specificeradt på ett visst sätt.*

Hela opponentens resonemang i detta kapitel hvilat på följande trenne förutsättningar:

- 1:o alla förnumna föremål äro sjelfva förnimnelser — identitet af perceptum och perceptio;
- 2:o hvarje förnimkelse är sjelfmedvetandet på ett visst sätt bestämdt, d. v. s. sjelfmedvetandet i en viss bestämdhet, d. ä. *försåvidt* det har den;
- 3:o sjelfmedvetandet på detta sätt bestämdt förhåller sig till sjelfmedvetandet som det logiskt underordnade till sitt genus.

Alla tre förutsättningarna äro oriktiga. Angående n:o 1:o är detta förut visadt. N:o 2 skulle innebära det orimliga, att en relation skulle kunna vara = sitt eget *membrum relatum*, *försåvidt* det är i den relationen. Angående n:o 3 påminnes om följande. Om två föremål äro underordnade under ett gemensamt genus,

och icke äro öfver- och underordnade i förhållande till hvarandra, utan äro — såsom t. ex. två enskilda förnimmelser i olika tid — med hvarandra koordinerade och sålunda motsatta, så kan jag nämna hvarterdera för sig med det namn, som jag också använder vid genus-beteckningen, och jag kan alltid tillägga: det ena är *ett* sådant, som namnet anger, det andra är *ett annat* sådant. T. ex. när två stenar äro underordnade under genus sten, så är den ene ej blott *ett annat föremål* än den andre, utan han är ock en annan *sten* än den andre. På samma sätt om "sjelfmedvetandet, försåvidt det har *en* bestämdhet" och "sjelfmedvetandet, försåvidt det har *en annan* bestämdhet" hafva sjelfmedvetandet till genus, så är det förra *ett* sjelfmedvetande, det senare *ett annat* sjelfmedvetande, och vi hafva då ej samma sjelfmedvetande i olika bestämdhet, utan vi hafva *två* sjelfmedvetanden, d. v. s. två *personer*. Och om samma regel tillämpas *direkt* på två *förnimmelser*, så att sjelfmedvetandet betraktas såsom deras genus, blir hvar och en af dem *ett särskildt* sjelfmedvetande eller en *särskild* person, hvadan ingen person kan ha mer än en förnimmelse, hvilket *räl* öfverensstämmer med den ofvan, anm. 33, påpekade konsekvensen af en annan opponentens sats, men *illa* med verkligheten.

Anm. 42.

56: 28. *Det är räl gifvet, att godheten är genus för allt, som är godt, storheten för allt, som är stort, o. s. v.*

Godheten är icke *genus* för de goda föremålen, ej heller storheten för de stora. *De* begge genera heta *god* och *stor*. Godheten och storheten äro *egenskaper* eller *genus* för egenskaper.

Ann. 43.

56: 31 — — *det kan väl icke gerna falla någon in att häraf draga den slutsatsen, att det, som hade genus till sin bestämning, också sjelf vore ett genus.* — —

57: 14. *Förkonstlingen och härklyfverierna gå här nästan långt.*

Dock icke längre, än att sanningen följer med, om ock, det medgifves, icke tillräckligt försigtigt uttryckt. Den mening, jag velat återgifva, är analog med följande resonemang:

Parallelogrammen — naturligtvis den *enskilde* — är en figur, därför, om jag satte parallelogram — naturligtvis *genus* parallelogram — såsom genus summum, så blefve allt figurer, eftersom hvarje parallelogram är figur.

På samma sätt säger jag:

Sjelfmedvetenheten — naturligtvis hvarje särskild sjelfmedvetenhet — är en egenskap; därför om jag satte *sjelfmedvetenhet* — naturligtvis *genus* sjelfmedvetenhet — såsom genus summum, så blefve allting egenskaper, eftersom hvarje sjelfmedvetenhet är en egenskap.

Missförståndet är väl vålladt deraf, att jag i min bok sid. 125 rad 20 låtit orden "denna senare" betyda *genus* sjelfmedvetenhet, ehuru det substantiv: "sjelfmedvetenheten", till hvilket pronomen "denna" hänför sig, i den näst föregående raden är användt i betydelsen af den under detta genus hörande enskilda egenskapen sjelfmedvetenhet. När jag läste här åsyftade sats — jag mins ej, om i manuskript eller i korrektur — undrade jag, huruvida den för att undgå missförstånd behöfde ändras, men trodde ej, att detta skulle behöfvas, då det är så vanligt att med samma ord beteckna både genus sjelft och det enskilda föremål, som hör under dess omfång.

Hvad slutligen angår det "varningens ord", om hvilket opponenter yttrar, att jag ansett mig "behöfva" säga ett sådant, så är det väl troligt, att, ifall jag ansett en sådan varning behöflig, jag icke hade uttryckt mig med dessa i min bok förekommande ord, upptagande ungefär fjerdedelen af hela "varningen":

"Att sätta denna senare" (sjelfmedvetenheten) "såsom genus summum kan väl icke gerna falla någon in" — —

Dessa ord synas snarare antyda, att jag infört det mycket korta resonemanget blott för fullständighetens skull. I hvarje fall fins här af "förkonstling och hårklyfveri" ej det ringaste spår, såsom hvar och en efter den gjorda förklaringen läser finna.

Anm. 44.

57: 21. *Då han [hr W.] skall — angifva sjelfva genus summum i eminent mening, så stannar han vid relativa begrepp [begrepp, som innebära relationer].*

Likasom hvarje tänkande menniska, Boström och opponenter inberäknade.

Anm. 45.

62: 18. *Det är i sig sjelf en orimlighet att inlåta sig på en undersökning, om sinnerverlden är motsägande eller icke, när man härmed förstår det för känsla och åskådning omedelbart gifna.*

Hvad menas med det, att man på känslans och åskådningens ståndpunkt icke kan göra någon skillnad mellan en motsägande och en icke motsägande uppfattning? Det kan betyda

antingen: känslan (och åskådningen) kan sjelf icke fatta något på ett motsägende sätt —

eller: känslan (och åskådningen) kan väl sjelf fatta på ett motsägende sätt (så att det blir motsägende fattadt) men kan icke sjelf fatta det *såsom* motsägende (inse, att det fattas motsägende).

I senare fallet är det visst ingen orimlighet, om *förståndet* undersöker, huruvida känslans (och åskådningens) uppfattning af verlden är motsägende eller icke. Men detta är ett spörsmål, som här ej behöfver uppställas, då det ju först är i och genom *föreställningen*, som en *verld* skall vara gifven.

Ann. 46.

62: 25. *På denna ståndpunkt [föreställningsförmågens] presenterar sig den sinliga verlden för människan såsom väsendet.*

62: 32. *Sinnererlden, om och försåvidt hon fattas såsom väsende, är motsägende. Om och försåvidt jag deremot fattar henne såsom fenomen, befinnes hon icke vara motsägende.*

Vi hafva här angifven sjelfva kärnan af verldsförklaringen, visserligen ännu blott in abstracto. Jag tager nu fasta på denna sats, men ber att få tillägga, hvad som i densamme enligt opponenten måste vara underförstådt. Satsen blir då:

Sinneverlden, om och försåvidt hon (af föreställningsförmågan) fattas såsom (= visar sig såsom) väsende, är (enligt förståndets uppfattning och öfvertygelse, ej enligt föreställningsförmågens, som gjorde misstaget) motsägende. Om och försåvidt jag deremot fattar henne såsom fenomen (med förståndet, ty föreställningsförmågan fattade henne såsom väsen), befinnes hon icke vara motsägende, (= befinnes hon vara icke-motsägende d. v. s. samstämmig).

Här är nu uttryckligen medgifvet, att när förståndet fattar världen och naturligtvis fattar henne rätt och filosofiskt, så

- 1) fattar förståndet, att världen är ett fenomen;
- 2) fattar förståndet, att det är motsägende, att världen är ett väsen;
- 3) fattar förståndet, att det icke är motsägende, att världen är ett fenomen.

Men hvad vill det nu säga, att världen är ett fenomen? Att någonting annat än denna världen, ett X (som är väsendet) *visar sig såsom* denna världen (nämligen för en lägre uppfattningsförmåga, t. ex föreställningsförmågan), hvilket X icke (af förståndet) kan erkännas vara. När förståndet fattat världen såsom ett fenomen, vill detta alltså säga:

Förståndet fattar, att världen är *det, som X* (för föreställningen eller den lägre uppfattningen) *visar sig vara* (ett kroppsligt och tidligt) *utan att* (af förståndet kunna erkännas) *vara detta, som det visar sig vara.*

Nu är det gifvet, att det enda skälet, som för förståndet kan afgöra, att X icke i sanning är detta, som det visar sig vara, är det, att det skulle vara *motsägende*, om X verkligen vore det, och då också motsägende, om X vore världen. Alltså:

verlden visar sig för förståndet vara det, som X för en lägre uppfattning visar sig vara, och som det vore för förståndet motsägende, om X verkligen vore.

Men enligt den boströmska uppfattningen *varder världen till* genom sjelfva denna lägre uppfattning. Ty enligt honom är världen komplexen af de lägre, ej allenast kännande — känslorna gifva väl *material* till en verld, men ej en *verld* — utan äfven föreställande förnimmelserna, och är ej allenast *föremål* för dessa förnimmelser. Den, som frambringar förnimmelserna, frambringar därför

ej allenast, att världen af honom varder förnummen, utan han frambringar äfven sin egen *verld*. Och till de förnimmelser, som konstituera världen, måste höra äfven sådana, som just fatta världens ting såsom *väsendet*, d. ä. såsom sjelfbestående och af subjektet oberoende, eller såsom varande något *i och för sig*. Utan detta drag skulle naturligtvis världen för föreställningen te sig såsom blotta förnimmelser, icke såsom en mot subjektet motsatt substans, hvilken sistnämnda bestämdhet dock är för världen, såsom sådan, konstitutiv. Vi se sålunda, att världen icke *är* en verld, på sätt Boström önskar, förr än hennes innehåll blifvit fattadt såsom utgörande väsendet. Hon icke blott icke *fattas* af föreställningen såsom en verld, förr än detta skett, utan äfven *förståndet* måste säga, att hon *är* derförutan ingen verld, emedan förståndet måste säga, att hon af ofvannämnda skäl *utgöres* af (bland andra) sådana förnimmelser, som förvexla henne med väsendet.

När verldsfenomenet uppkommer,

- 1) visar sig X alltså vara något annat, än hvad det är, och som det icke utan motsägelse skulle kunna vara.
- 2) för samma ofullkomliga förnimmande, för hvilket X visar sig så, visar sig detta, *såsom* hvilket det visar sig, såsom vore det X, hvilket det ej utan motsägelse är.
- 3) och då sålunda för den ofullkomliga uppfattningen X visar sig såsom non-X, men detta åter i sin ordning såsom vore det X, så visar sig äfven för samma uppfattning X såsom X. För den uppfattningen visar sig X alltså 1) såsom non-X 2) såsom X.

Alltså det, *såsom hvilket X* för den ofullkomliga uppfattningen visar sig, då fenomenet uppkommer, är ¹⁾

¹⁾ Just för *tanken*. När den lägre uppfattningen oriktigt menar, att X är ett annat än X, så är detta andra just *för tanken*

ett annat än X och är ändå X. Alltså: det visar sig såsom något, som (icke för den lägre uppfattningen utan just för *tanken*) är motsägande. Nu är *fenomenet* = det såsom hvilket X för den ofullkomliga uppfattningen visar sig. Alltså fenomenet är = något, som för tanken är motsägande. Men världen är, just för tanken, ett fenomen. Således:

När tanken fattar världen såsom ett fenomen, fattar han henne såsom ett motsägande.

Man skulle nu kunna söka undkomma detta argument genom att säga: den ofullkomliga förnimmelse, för hvilken X visar sig såsom non-X, är icke *densamma* som den, för hvilken non-X visar sig som X och för hvilken följaktligen X är X, och då är motsägelsen fördelad på två särskilda förnimmelser. Jag svarar: om så är, så höra *båda* till världens danande för subjektet, och det måste då hos subjektet finnas en förnimmelse, som sammanbinder bådas innehåll till ett, eftersom det annars icke blir *en* värld. Denna förnimmelse måste sålunda i världen sammanföra de tvenne förnimmelsernas innehåll såsom båda utgörande *verldens* henne konstituerande bestämningar, hvilka förståndet sedan måste förklara motsägande.

Det förhåller sig för öfrigt så vid *hvarje* förvexling (der man förnimmer ett, såsom *vore* det ett annat, som det icke i verkligheten är), att det, *såsom* hvilket man då uppfattar det uppfattade, är motsägande, nämligen just för den rätt uppfattande tanken. Om de två förvexlade föremålen heta A och B, så är, då båda i verk-

ett annat än X, annars vore uppfattningen icke oriktig. Och när den lägre uppfattningen oriktigt menar, att fenomenet är X, så är detta sista X verkligen för *tanken* ett X, (d. v. s. väsen), emedan det annars icke vore oriktigt att dermed förvexla fenomenet.

ligheten äro skilda, A ett non-B, och B ett non-A. Den, hvilken fattar A såsom vore det B, fattar först och främst *i någon mån* A rätt, annars vore det icke A, som han uppfattade, och så till vida visar sig för honom A såsom A; men vidare visar sig för honom A såsom B, d. v. s. såsom non-A. Det, *såsom hvilket* A för honom visar sig, skulle således, om det funnes, vara både A och non-A, hvilket är en motsägelse.

Den föregående argumentationen är nu bygd på den förutsättningen, att fenomenet är = "det, *såsom hvilket* väsendet för den ofullkomliga uppfattningen visar sig". Jag anser denna förklaring vara den enda riktiga; "väsendet ofullkomligt uppfattadt" måste, om någon rimlig mening i boströmsk anda skall uppkomma, så öfversättas. Annars skulle det betyda:

antingen: väsendet, *som* ofullkomligt uppfattas; men väsendet, *som* uppfattas ofullkomligt, är absolut fullkomligt, andligt och evigt, och det är icke fenomenet. eller: väsendet, *försåvidt* det uppfattas ofullkomligt; men om detta uttryck tages i sträng bemärkelse och *icke* sammanfaller med den, som lagts till grund för argumentationen, måste det beteckna en *sida af sjelfva väsendet*, väsendet *i ett visst förhållande* med abstraktion från de öfriga förhållandena, och verlden vore då just hvad jag i min bok velat ha henne till, ett ur det absoluta, genom den ändliga åskådningens abstraherande utbrutet abstraktum, hvilket icke är Boströms mening.

Vi måste sålunda stanna vid det resultat, att fenomenet, hur "bene fundatum" det än må vara, är *motsägende* ¹⁾. Det är icke motsägende, att fenomenet är

¹⁾ Att äfven Boström sjelf erkände motsägelsen såsom ett för verlden konstitutivt element, så att utan det elementet verl-

ett fenomen, men det hör till fenomenets väsen att vara motsägande och orimligt, och därför vore det motsägande att säga, att något annat är fenomen än det motsägande och således orimliga, det vill med andra ord säga: det för förståndet överkliga. Invänder man nu: världen är dock just för förståndet verklig *såsom fenomen*, så är det tydligt, att detta blott kan betyda: att världen är ett fenomen, är verkligt, icke: det fenomen, som världen är, är någonting, som sjelft är verkligt. Men vi hafva nu sett, att, såvida världen icke skall vara, just för förståndet, motsägande och omöjlig — just precis på det sättet som en fyrsidig triangel — så kan världen icke vara ett fenomen.

den icke vore en värld, det synes mig ovedersägligen framgå af »Grundlinier till den filos. statsks propæd.» § 47, jemfördt med »Den speculativa filosofhen» anm. 105. På begge ställena säges, att världen är »enhet af motsatta», och på det ena stället tillägges, att den »verkliga» är en sådan enhet. Jag kan icke tro annat, än att filosofen Boström dermed velat omtala, hvad världen är för hans *tanke*, icke för hans föreställning. I anm. 105 heter det nu derjemte, att »enhet af motsatta är just hvad vi kalla motsägelse, och denna åter detsamma som orimlighet». Kan man uttrycka sig klarare? Detta är den boströmska fenomenläran i sitt *konsequenta* uttryck. Men det är icke konsekvent att sedan säga, att *tanken* kan tilldömma *verklighet* åt en sådan »orimlig» värld. Derom är det dock just fråga. Spörsmålet är nämligen: när jag verkligen *tänker*, skall jag då säga, att världen är verklig eller icke? — Skulle nu en annan uppfattning t. ex. föreställningen, derpå gifva ett svar, som motsäger tankens, då är det gifvet, att den uppfattningen inför *tankens* domstol måste få orätt. — Åt samma håll syftar äfven Boströms yttrande om Hegel, att »om denna världen vore den enda, så hade Hegel rätt. Då skulle nämligen motsägelsen — som enligt Boström är konstitutiv för världen — blifva ett i *all verklighet* ingående konstitutivt element (om ock icke det högsta, eller det som *verkligheten* stannar vid); men detta är just hvad Hegel vill.

Låt vara, att den verldsförklaring, jag i min bok uppställt, är bristfällig och icke tillräckligt bekräftad — jag har ock kallat henne en *hypotes* — hon har dock den förtjensten, att världen enligt henne icke blir något motsägande, utan blir något, som mycket väl kan erkännas såsom verkligt — icke på ett *motsägande* sätt utan på ett *abstrakt* sätt.

Ann. 47.

64: 6. *Det* [den i tiden efterföljande egenskapen C hos ett sig förändrande föremål A] *måste följaktligen* [för att icke strida mot lagen: ex nihilo nihil] *vara någonting* [nämligen potentiellt] *hos A, den tid det* [näml. A] *var af B* [den föregående egenskapen] *bestämdt.*

Förhastad slutsats. Det är väl sant, att C icke kan uppkomma ur intet; men det är sant endast i den meningen, att föregående tidsmoment måste vara fylldt af ett innehåll, *ur* hvilket C kunde framgå; och detta åter är sant endast i den mening, att det tidsmomentet måste vara fylldt af ett innehåll, som innebar de företeelser, hvilka i det tidsmomentet skulle vara verkliga, om C skulle kunna bli verkligt i det följande. I det föregående ögonblicket finner man sålunda förverkligade några bland C:s föregående vilkor. Men att C nödvändigt på något sätt *sjelft* skulle vara ett bland dessa *föregående* vilkor, det är icke fordradt af lagen "ex nihilo nihil", enär väl icke allting är ett nihil, därför att det är något annat än C. Men slutsatsen, att C förut måste vara potentiellt, innan det blir aktuellt, hvilat på den grund-satsen, att ett föremål — t. ex. ett tillstånd — nödvändigt på något sätt måste vara *före sig sjelft*. Om detta är *sant*, då måste det ock sägas, att eftersom det i det föregående tillståndet icke fans aktuellt, så måste det

finnas der potentiellt; men det *kan* icke vara sant, eftersom det är orimligt. Ingenting är före och ingenting är efter sig sjelft. Deremot är det riktigt, att ett i tiden varande föremål, som i ett efterföljande tidsmoment af sin tillvaro är aktuellt i *en* relation, i ett föregående var aktuellt i en annan. Och hvad man sålunda med potentialiteten rätteligen kan mena, derom har jag sökt yttra mig i "Öppet sändebref" sidd. 30—32.

Antagandet af en potentialitet i opponentens mening hjälper för öfrigt icke alls till räddandet af lagen "ex nihilo nihil". Ty *om* också C kunde vara till på ett potentiellt sätt, innan det blef till på ett aktuellt, så utgör dock alltid öfvergången till aktualitet inträdandet af ett *plus* i utvecklingen, som icke fans der förut. Hvarifrån kommer väl detta plus? Då utvecklingen går framåt, så måste all verklighet, som i ett *efterföljande* ögonblick är representerad af all deri befintlig aktualitet och potentialitet, vara rikare än all den, som är representerad af ett *föregående* ögonblicks aktualitet och potentialitet: hvarifrån kommer då öfverskottet? det kan ju icke i sin ordning representeras af en föregående potentialitet, emedan det utgjorde ett öfverskott till *all* den verklighet, som i det föregående ögonblicket var representerad vare sig af potentialitet eller aktualitet? Denna förklaring ur potentialiteten påminner därför mycket om den Darwiniska läran, försåvidt man med henne tror sig hafva vunnit något *annat* än en större kontinuitet i utvecklingen och menar sig hafva undvikit införandet på hvarje punkt af ett absolut nytt. Enligt min mening innehåller hvarje efterföljande ögonblick någonting absolut nytt, någonting som på *intet* sätt var till i det föregående, ehuru det nya kan vara så litet, att det i många fall är omärkbart. Det är i detta fallet så som vid rörelsen utefter en rät linea i ett såsom hvilande tänkt rum: man kan omöjli-

gen röra sig framåt utan att komma till en punkt, som man förut alldeles icke och på intet sätt passerat.

Ann. 48.

67: 12. *Det sinliga förnimmandet öfver hufvud är fenomenellt, men om jag föreställer mig, att det icke är detta, utan är själft väsendet, så föreligger ett sken.*

Och först genom denna föreställning, som sålunda enligt opponentens medgifvande frambringar skenet, är världen såsom vi hafva sett, en verklig *verld*. Skall fenomenet uppkomma derigenom, att någonting visar sig *annorlunda*, än det i *sjelfva verket* är — och detta innebär fenomenet äfven enligt Boström — så kan sålunda aldrig ur sanningens och motsägelseslöshetens synpunkt — ehuru möjligtvis ur regelmässighetens och oundviklighetens — någon skilnad göras mellan skenet och fenomenet. De äro båda lika visst motsägande och således överkliga. Fenomenet är ock ett sken, ehuru dess grund ligger djupare än det sken, som af Boström så kallas.

Ann. 49.

67: 17. *Innebär nu den fenomenlära, för hvars allmännaste grundtankar vi här i korthet sökt göra reda, att sinneverlden är "lika så överklig som t. ex. en fyrsidig triangel?"*

Såsom vi sett, ja.

Ann. 50.

67: 23. *Men ega de båda [den fyrsidiga triangeln och sinneverlden] samma art af verklighet?*

Nej, ty det ena är en verklighet för fantasien, d. v. s. en fantiserad sådan, men icke för förståndet. Men

när förståndet talar om en fantiserad verklighet, så menar förståndet dermed en *overklighet*. Här är således visst icke samma *verklighet*, emedan det är en verklighet och en *overklighet*; men af samma skäl är det icke heller två *arter* af verklighet, ty det skulle vara detta för *förståndet*, och dertill fordrades, att förståndet skulle räkna båda till genus *verklighet*, hvilket icke är händelsen.

Ann. 51.

67: 24. *Den fjursidiga triangeln är verklig för fantasien, sinneverlden för åskådningen. Hvad denna skillnad närmare utförd innebär och betyder, kunna vi här icke utreda.*

Det vore icke heller rådligt, emedan hvarje verklig utredning af saken måste upptäcka, att då sinneverlden är den gestalt, den eviga verlden eller väsendet antager för en ofullkomlig uppfattning men som hon icke enligt tankens lagar har, så måste denna uppfattning, ehvad hon kallas åskådning eller något annat, vara fantiserande i betydelsen af att uppfatta på ett mot tankens lagar stridande sätt.

Ann. 52.

68: 24. *Obegriplig blir hon [sinneverlden] först, när hon fattas såsom väsende.*

Hvilket hon nödvändigt gör af den uppfattning, genom hvilken hon enligt fenomenläran är till såsom verld, så att hon rentaf icke *är* en verld, förr än hon blifvit så uppfattad.

Anm. 53.

70: 7. Äfven sedan man funnit, att hon [sinneverlden] ej kan vara detta [väsendet], enär hon i sådant fall vore motsägende, upphör hon ej att så presentera sig.

Hvilket bevisar sanningen af näst föregående anmärkning.

Anm. 54.

70: 29. De konsekvenser af Boströms fenomenlära [hr W. dragit] — bero på missförstånd af denna läras verkliga mening.

Att jag icke uttalat allt, hvad Boström menat, eller stannat vid blott det, som han menat, är gifvet. En annan fråga är, om Boström haft konsekvensens rätt att mena det så, som han menat.

Anm. 55.

71: 27. Härmed har nämligen hr W. för sig stängt möjligheten att antaga tvenne arter af vara — —

Om, såsom jag förmodar, med vara menas *verklighet*, så är det Boström som för sig stängt denna möjlighet, enär den ena af hans två verkligheter för förståndet reducerar sig till överklighet. Jag har deremot fått två *verkliga* verldar (utan någon afprutning af det ordets betydelse), och först då kan det väl bli fråga om två *arter* af verklighet.

Anm. 56.

72: 28. Allt som ingår i tidsuppfattningen, det ingår äfven [enligt hr W.] såsom aktuellt i den eviga uppfattningen. — — I evighetsförnimmelsen måste sålunda äfven disharmonien ingå.

I "Öppet sändebref" sidd. 58 ff. har jag sökt visa, att all disharmoni mellan *verkliga* föremål är till blott

för en ofullkomlig uppfattning, och att således väl för känslan eller fantasien, men icke för tanken, i denna världen ingår någon sådan disharmoni. Mellan verkligt och fantiseradt fins det visst disharmoni, likaså mellan fantiseradt och fantiseradt, men icke mellan verkligt och verkligt. Disharmonien mellan verkligt och verkligt är sålunda, enligt min mening, städse fantiserad. Den ingår således visst icke *faktiskt* i tidsuppfattningen, i annan mening än att den af tidsuppfattningen är *fantiserad* såsom faktisk d. ä. såsom verklig, men den ingår icke faktiskt i tidsuppfattningen i den mening, att 1) tidsuppfattningen är faktisk (hvilket nu visst ingen nekar) och derjemte 2) tidsuppfattningen innesluter i sig ett annat faktiskt, som då skulle vara disharmonien mellan två verkliga föremål. På denna senare betydelse af "ingå i" är dock opponentens argument byggt. — Vill man nu säga, att den fantiserade disharmonien ingår i den eviga uppfattningen såsom *objekt* för denna, så är det gifvet, att om så är, så fattar evighetsuppfattningen denna disharmoni just såsom en af tidsuppfattningen fantiserad, d. ä. såsom överklig, och att inse att all disharmoni är överklig, d. v. s. att ingen disharmoni fins, kan väl icke vara någonting, som bringar lidande.

Ann. 57.

73: 17. — *så är det gifvet, att det på hr W:s ståndpunkt ej kan blifva tal om att sinneverlden vore till sin art en ofullkomlig verklighet.*

Visserligen icke i den meningen, att hon skulle vara motsägande eller överklig, men väl i den meningen, att det fins en annan värld, som är *högre* än hon. Hon är på *sin* plats fullkomlig, emedan hon till alla delar fyller den platsen, men hon kan icke utgöra det *hela*, eftersom

hon är blott en ur det hela genom abstraktionen utbruten sida. Hon är således icke begriplig utan genom att fattas såsom ett moment utbrutet ur den eviga världen. Att hon för sig ensam tagen icke blir begriplig, det har jag i min bok sökt ådagalägga genom hänvisning till den i henne förekommande *förändringen*, som enligt mitt förmenande förutsätter en "oafgjordhet", d. v. s. att samma sak får mer än ett tillstånd, hvilket i en värld af fullständig systematiskhet icke gerna kan vara tänkbart.

Ann. 58.

73: 25. *Urad som blifvit sagdt om den sinliga världen såsom en verklighet, den der upplöser sig i relationer — behandlas här [af hr W.] som vore det aldrig framställt.*

Ifall satsen skall betyda, att allt, som utgör världen, är relationer, så kan jag icke påminna mig, att jag någonsin sett det påståendet verkligen *bevisadt*. Är det åter endast fråga derom, att allt, som fins i världen, *står i relationer* och är allt hvad det är *i och genom relationer*, då är detta af mig många gånger erkänt; men eftersom detta, enligt hvad jag sökt visa, gäller allt, så kan det icke vara något särskildt utmärkande för världen, och således icke heller på annat sätt ge mig anledning att söka efter en annan värld, än så, att jag inom denna världen påträffar någon särskild relation, som utgör relation till en *annan* värld, såsom dennas vilkor och förutsättning. Och en sådan relation — det *ofullständiga* systemets till det *fullständiga* — har jag ju uppsökt och begagnat såsom berättigad anledning att söka efter en evig värld.

Ann. 59.

73: 30. — *all verklighet måste* [enligt konsekvensen af hr W:s asigt] *fattas såsom i något afseende sinligt bestämd.*

Förvexling — försåvidt det skall vara ett argument mot *mig* — af följande två saker:

att vara bestämd af ett sinligt (= att till detta intaga en bestämd ställning och genom denna sin ställning få vissa egenskaper) — och

att vara sinligt bestämd (= att själf få det sinligas egenskaper).

Till att göra denna förvexling kan visserligen den bli nödsakad, som gör allvar af satsen: det förnumna är förnimmelsen, och förnimmelsen är ett så eller så bestämdt själfmedvetande; men då jag icke godkänner denna sats, så slipper jag ock att göra den förvexlingen.

Ann. 60.

74: 17. — — *svårt att begripa, huru hr W. tänkt sig ett sådant förhållande* [logiskt motsatsförhållande] *t. ex. emellan tresidighet och figur* —.

Dessa två äro motsatta, emedan intet föremål kan vara på en gång en tresidighet, hvilket är en *egenskap*, och en figur, hvilket är en *yta* eller en *kropp*. De samstämmiga föremålen heta *tresidig* och *figur*.

Ann. 61.

75: 16. *Eller anser han* [hr W.], *att begreppen verkligen äro enheter af motsatta? I så fall vore ju principium identitatis upphäfd* —

Pr. identitatis är upphäfd först då, när ett och samma är två motsatta, t. ex. om ett och samma **X** är både en

triangel och en kvadrat; men pr. identitatis är icke upphäfd dermed, att en och samma sak *har i sig* två motsatta: rummet är t. ex. icke motsägende dermed, att det har i sig kvadrater och trianglar. Förskräckelsen för den logiska motsatsen — ej mellan omdömens innehåll utan — mellan tankeföremål torde hafva sin grund i den oriktiga och panteistiska föreställningen, att ingenting (åtminstone icke ett begrepp) kan *ha* bestämningar utan att *vara* dem. Tager jag bestämningarna "tresidig" och "figur" såsom bestämningar till *begreppet* triangel, så måste jag med detta begrepp mena:

antingen: den klara *förnimmelsen* af en triangel — denna förnimmelse har "tresidig" och "figur" till objekt, men *är* ej sjelf tresidig och *är* ej sjelf figur.

eller: *genus* triangel — detta genus har tresidig och figur till bestämning på det sättet, att det har i sitt *omfång* sådana föremål, af hvilka hvart och ett för sig *är* tresidigt och *är* figur; men *genus* triangel har, såsom sådant, inga sidor och *är* således icke tresidigt och *är* icke figur.

eller: den klart fattade *triangeln* (= triangeln, som klart fattas). Denne *är* på en gång figur och tresidig, och att denne kan vara båda är det, som gör samstämmigheten mellan dem.

Ann. 62.

77: 25. *Deraf att flera former af bestämdhet hos ett begrepp äro på grund af dess abstrakthet logiskt möjliga, följer ej, att de äro verkliga —.*

Jo, utan tvifvel följer detta, ifall man med "möjliga" menar det, som jag menat. Genus människa är ett abstrakt föremål, som är verkligt endast i enskilda människor såsom det gemensamma i hvad de alla äro. Detta

genus är verkligt i den ena människan på ett sätt, i den andra på ett annat sätt, i den tredje på ett tredje. Det är nu mycket säkert, att detta genus för att vara just det genus, som det är, måste vara verkligt i alla människor, ty det hör till dess begrepp att vara det gemensamma i *alla*, och vara verkligt i dem *alla*, och huru skulle det kunna vara detta, om någon af människorna på sin plats saknades? För hvarje nytt föremål, som kommer *till* en viss förut gifven mångfald, blir genus, som omsluter det tillkomna och det förut varande, ett generellare, och vi förstå deraf, att ett genus är just *detta* genus genom att omfatta just *de* enskilda föremålen, dessa och inga andra, hvarken flere eller färre. Hvarje genus ingår sålunda i just så många enskilda föremål, som för detsamma äro möjliga, och om då genus är genus just för föremål, som icke kunna höra till det genus utan att vara verkliga (t. ex. genus människa), så äro alla de föremål *verkliga*, som för detta genus såsom just detta äro möjliga. — En annan sak är, att den *ofullkomliga uppfattningen*, som då den aldrig kan urskilja alla ett föremåls bestämningar, icke heller kan urskilja alla dem, hvilka tillhöra genus, är urståndsatt att se, hvilka de särskilda enskildheter äro, som höra under ett visst genus, så att i de egenskaper hos detta genus, som jag vid ett visst tillfälle uppfattar och försåvidt jag uppfattar dem klart, icke för min uppfattning ligger någonting som afgör, hvar möjligheternas gräns går; och om jag då kallar de enskildheter "logiskt möjliga", hvilkas omöjlighet jag icke inser, då är det gifvet, att det möjliga far en mycket större sfer än det verkliga, och då är visst icke allt det verkligt, som är logiskt möjligt. Men detta hindrar icke sanningen af hvad jag ofvan sagt, ty de objektiva möjligheterna blifva hvarken flere eller färre deraf, att *jag* icke ser, hvar deras gräns går.

Detta har nu uppvisats angående *genus*. Det Z, om hvilket jag i min bok talat, skall nu icke vara ett genus, men det skall med genus dela egenskapen af abstrakthet eller "oafgjordhet", och det synes mig vara ganska rimligt, att om detta Z betyder det, som *kan* ha flere tillstånd att vara i, på samma sätt som ett genus kan ha många enskilda föremål att i dem vara närvarande, så komma af liknande skäl lika många tillstånd för Z att i verkligheten inträda som de, hvilka för Z äro objektiva möjliga.

Ann. 63.

78: 28. — *det konkreta innehållet, föremålets särskilda tidslägen, skall [enligt hr W.] förklaras ur abstraktheten såsom principium essendi, hvaran hela förklaringen blir en förklaring ex nihilo.*

Jag har aldrig menat, att Z:s abstrakthet skulle vara "principium essendi" för Z:s tidslägen eller tillstånd, ty dermed skulle jag väl mena det, som verkar eller frambringar tillstånden. Jag har endast sagt, att om Z betyder ett föremål som på grund af en viss sorts abstrakthet medgifver närvaro i flere tillstånd, så fordrar tanken, att det, af ofvannämnda skäl, också framträder i dessa tillstånd, eller att dessa tillstånd varda verkliga. Hvem som förverkligar tillstånden, det blir ju en annan fråga. I hvarje fall är det ju min mening, att då Z är ett abstrakt, så äro äfven dess vexlande tillstånd tillstånd af abstrakthet.

Ann. 64.

79: 11. *Med andra ord [såsom summan af hr W:s resonemang]: tid måste finnas, emedan tid finnes.*

Som man ser, tillvitas mig här en *cirkel*. Luckor i bevisningen finnas visserligen — hvarför jag ock kallat

alltsammans en *hypotes* — men på *cirkelns* närvaro tviflar jag.

Min tankegång var följande:

1. I den eviga och tidlösa världen fins hos hvarje väsen, som icke är Gud sjelf, således ock för menniskoanden, en väl till alla delar samm, men icke fullständig åskådning, hvilken senare ju skulle vara = allvetenhet.

2. Denna eviga åskådning, som sjelf icke faller i tiden, frambringar, på sätt jag i min bok sökt uppvisa, att en sida af den eviga världen (icke blott *visar sig såsom* — i sådant fall utsatte jag mig för samma kritik, som jag riktat mot Boström — utan verkligen) är ett Z (= den eviga världen, försävidt hon af åskådningen användes såsom predikat).

3. Detta Z är då ett genom åskådningens abstrakta natur ur det eviga utbrudet abstrakt moment.

4. Dess abstrakthet är en oafgjordhet, icke, såsom hos genus, i afseende på enskilda föremål att vara närvarande i dessa såsom det identiska i deras predikat, utan i afseende på *allt*, att till detta intaga en viss ställning. Då ställning till *allt* är = tillstånd, så innebär detta, att Z har en liknande oafgjordhet i afseende på tillstånd, som ett genus i afseende på underordnade enskilda föremål.

5. Af liknande skäl får då Z en mångfald af tillstånd = ställningar, om hvilka hvar och en det gäller, att den är en Z:s ställning till allt.

6. Men Z kan icke på en gång ha mer än en ställning till *allt*. Således måste ställningarne aflösa hvarandra = Z måste förändras.

7. Då måste finnas den därför erforderliga formen, som just är *tiden*.

Hvarje efterföljande moment i denna kedja är af mig tänkt såsom ett vilkor för det föregående — någonting, som måste finnas, om det föregående skall vara verkligt.

Om denna kedja icke innehåller något språng eller lucka, så är hon riktig. Det är sant, att det sista utgör ett vilkor ej blott för det näst föregående utan, om kedjan är riktig, redan för det första, ty det, som är vilkor för ett vilkor, är äfven vilkor för det, som har det senare till sitt vilkor; men detta ger ingen "cirkel".

Att jag icke är omedveten om svårigheter, som vidlåda denna hypotes, har jag annorstädes antydt. En sådan framgår af följande resonemang.

Hvems är den evighetsåskådning, som frambringar Z:s utbrytning ur det konkreta evighetssystemet? Är det min, din eller hvems? Jag eger på min ståndpunkt icke rätt att säga, att det är allas gemensamma åskådning, ty jag kan på grund af mina principer väl antaga, att allas åskådning kan ha ett gemensamt objekt, men icke att två subjekt kunna ha en gemensam förnimmelse. En utväg vore att antaga, att Z uppkommer på följande sätt:

- 1) Alla evighetsväsen förnimma hvarje evighetsföremål såsom just hvad det är, men Gud allena uppfattar hvarje föremål såsom *allt* hvad det är.
- 2) Evighetsföremålet X uppfattas sant och rätt af alla de eviga väsendena, men då icke alla uppfatta allt såsom allt hvad det är, och hvar och en till följd af sin ställning i systemet får X till sig stäldt i en annan ställning, så kan man skilja mellan

X:s sanna predikat försåvidt detta användes af den för-	nimmande personen A,
X:s — — — försåvidt detta användes af B,	
X:s — — — försåvidt detta användes af C, o. s. v.	
- 3) Z är då det identiska i alla dessa "försåvidt", hvilket identiska naturligtvis kan af alla väsendena förnimmas.
- 4) Z skiljer sig sålunda från genus derigenom, att då ett

genus är det identiska i det som flere föremål äro — det identiska i deras predikat, så är Z det identiska i det eviga predikatet, *försävidt* detta såsom predikat af de särskilda evighetsväsendena användes, hvilken användning är en annan för hvarje nytt subjekt.

- 5) X:s samma predikat försävidt det användes af A, är någonting annat och har således en annan ställning till allt än samma predikat försävidt det användes af B, af C, o. s. v.
- 6) Kunde nu blott Z blifva ej blott det *identiska* i föremål, som på nämnda sätt hafva olika ställningar till allt, utan äfven kunna betraktas såsom *subjekt* för dessa ställningar, så vore målet hunnet, ty då hade vi ett och samma föremål i flere ställningar till allt, d. v. s. i flere *tillstånd*.

Men här ligger, såsom lätt nog inses, en svårighet, hvilken det imellertid icke ligger i mitt intresse att *här* vidare utreda. Denna svårighet skulle nu kunna undvikas, ifall det kunde uppvisas, att förändring icke betyder att ett och *samma* föremål intoge olika ställningar till allt, utan endast att

- a) det fins något identiskt i flere föremål, som hvar för sig hafva olika ställningar till allt, och
 b) de flere föremålen, äro *samma* föremål, försävidt det står i olika relationer.

En annan möjlighet är, att förändringen innebure det först tänkta, att nämligen ett och samma föremål intager olika ställningar till allt, men att detta uppstår genom en illusion, som tillskrifver de särskilda ställningarna till allt icke åt de särskilda föremålen, som nyss i 1) och 2) taltes om, utan åt det identiska i dem, hvilken illusion vore lätt förklarlig, då de särskilda föremålen icke vore mer skilda åt, än som i b) omtaltes. För-

ändringen vore då ett *fenomen*, men innebure då ock en förvexling och sålunda en motsägelse, hvadan fenomenet, d. v. s. förändringen och dermed hela världen vore en motsägelse och sålunda blott hade en skenbar existens. I sådant fall skulle jag aldrig om något föremål i världen kunna säga: det är *verkligt*, ehuru jag visserligen egde rätt att säga: detta är *verkligen* en verd, detta är verkligen en sten, detta är verkligen en rörelse, detta har verkligen tilldragit sig, af samma skäl som jag kan säga: intet är *verkligen* intet, en fyrsidig triangel är verkligen omöjlig, en centaur är verkligen inbillad såsom en häst med människohufvud o. s. v.

Hvarthän i förevarande fråga en framtida spekulation kan komma att föra mig eller någon annan, det ligger utom min närvarande synkrets, men ett står *ännu* för mig fast: är världen i boströmsk mening ett *fenomen*, så är hon motsägande och överklig, och tankens upptäckt, att hon är ett fenomen, är en upptäckt att hon är överklig, ty intet fenomen är möjligt utan en förvexling, som göres af den förnimmelse, för hvilken fenomenet uppstår. Kan det visas mig, att fenomenet just såsom fenomen kan uppstå *utan* en sådan förvexling, då skall jag måhända med tacksamhet återupptaga fenomenläran och tro, att världens verklighet är med henne förenlig, men icke har jag ännu i någon filosofisk litteratur funnit en sådan möjlighet uppvisad.

Ann. 65.

83: 24. *Ingen — torde undgå att finna, att han [hr W.], tillerkännande viljan negativ frihet, förnekar den positiva 85: 14. Vi medgifva, att hr W. gått så nära till gränsen af den indeterministiska åsigten, som möjligt är, utan att denna gräns öfverskrides. Detta har skett derigenom,*

att han tillerkänt viljan frihet i negativ bemärkelse i så hög grad som trots någon.

Jag behöfver då icke försvara mig mot anklagelsen att hafva förnekat den *negativa* friheten eller sjelfständigheten. Men den *positiva* eller valfriheten skall jag hafva förnekat. Då väl ingen ur min bok kan utleta något "expressis verbis" uttaladt förnekande af sjelfva *valfriheten*, så måste jag väl då hafva förnekat något af valfrihetens *vilkor*. Hvilket? Som man ser af opponens föregående och följande framställning, åsyftas mitt förnekande af hvarje det verkligas *tillfällighet*. Nödvändigheten, som är tillfällighetens motsats, är då också valfrihetens motsats. Detta är sant, så till vida, att den *insedda* nödvändigheteten begränsar valet: ingen kan välja hvad han *inser* vara omöjligt; han kan *önska* det, men han kan icke *välja* det. Men erfarenheten visar mången gång, att man *väljer* det *omöjliga*, det, hvars motsats är nödvändigt, hvilket väl måtte bevisa, att den *icke insedda* nödvändigheten *icke* omöjliggör valet, och att, således i hvarje fall, der icke alla nödvändigheter äro insedda, lika många fall äro gifna att välja emellan, som det fins mångfald af *icke insedda* nödvändigheter. Den, som väljer, väljer alltid med afseende på det tillkommande, om ock det i nästa ögonblick tillkommande, och i det tillkommande äro alltid för det ändliga subjektet en mångfald af de nödvändigheter, som der skola förekomma, oinsedda eller fördolda.

Anm. 66.

85: 21. *Grunden till att viljan icke väljer det, som hon icke väljer, är [enligt hr W.], att det är objektivt omöjligt för henne att välja det.*

Om man med "grunden" menar det, som åstadkommer och afgör, att så sker, så är satsen falsk, ty den

grunden är viljan själf och ingenting annat. Menar man ater med grund en omständighet, som har det ifragavarande valet till villkor — i hvilket fall man dock hellre borde säga "en bland grunderna", än "grunden" — då är satsen sann, men den omöjlighet, som i denna mening blir grund, inträder först i och med valet själf, som, då det själf i en viss punkt af tillvarelsen inträder, utesluter hvarje sin motsats. Vidare är det ju den väljande själf, som gör valet eller på den ifrågavarande punkten insätter det, och om han icke gjorde just det valet, så uteblefve den omtalade omöjligheten. Denna kan således på intet vis sägas hafva tvingat sig på honom, eftersom han själf allena införde det, som hade den omöjligheten med sig, och dervid äfven visste, hvad han gjorde.

Ann. 67.

86: 15. *Förhållandena i den föregående tiden kunde ej [enligt hr W.] hafva varit sådana, som de då voro, om ej efter en viss tid den eller den tilldragelsen skulle inträffa och trärtom.*

Opponenten vill här anmärka, att ett slags tvång för den väljande finnes dermed och derigenom, att, enligt min teori, redan de i tiden *föregående* förhållandena kräfva just detta så utförda valet och intet annat. Anmärkningen är riktig, så till vida som ett nödvändighetens band sammanbinder allt verkligt med allt verkligt, och att således det föregående visst icke skulle hafva varit just sådant som det var, om icke det efterföljande blifvit just sådant som det blef. Skulle opponenten kunna förneka denna solklara sanning? När min bok "om egenskapen" år 1880 utkom, vore det väl möjligt att neka, att hon redan då hade den egenskap, som skulle uttryckas sålunda: "att framdeles, nämligen år 1882, skola blifva kri-

tiserad af opponenter"? och mätte icke den som kände *alla* bokens dåvarande egenskaper, måste veta, att hon just då stod i just denna relationen till det framtida? Men sant är, att denne egenskap hade min bok ej haft 1880, om opponenter icke framdeles hade valt att kritisera henne. Detta vill säga, att opponenterens val att kritisera henne var ett i tiden efterföljande vilkor för den 1880 gifna egenskapen, och således ur denna synpunkt nödvändigt. Har nu detta utgjort något hinder för opponenterens fria val? Efter mitt förmenande icke. När opponenteren gjorde valet, var det honom fullkomligt obekant, att min bok år 1880 hade den nyss omtalade egenskapen att af honom skola kritiseras, hvilken egenskap då ännu var för alla människor fördold. Han ansåg det möjligt, att hon skulle komma att af honom kritiseras, han ansåg det möjligt, att hon icke skulle komma att af honom kritiseras: han jemförde möjligheterna, tyckte, att den ena var att föredraga, och han valde att kritisera boken. Hade vid valets företagande någon omständighet inträffat, som redan då omöjliggjort dess utförande — t. ex. om utan opponenterens vetskap alla exemplar af boken, opponenterens eget inberäknadt, blifvit brända — så hade opponenterens val varit lika fritt för det, ehuru det icke varit verkställbart. Men valets frihet led icke heller något intrång deraf, att i det förgångna någonting hade egt rum — näml. att boken redan 1880 hade egenskapen att *skola* kritiseras af opponenteren. Denna egenskap hindrade nämligen

1) icke, att det fans *flere fall* att välja mellan; ty opponenteren visste ej af den egenskapen, och för honom tedde det sig således såsom en *blott* möjlighet, att boken skulle komma att af honom kritiseras, och äfvenledes såsom en *möjlighet*, att hon skulle komma att icke kritiseras.

- 2) icke heller sjelfva valets *sjelfständighet* (genom den dermed framkallade nödvändigheten; ty
- a) denna nödvändighet fans icke förr, än i och med det att valet *skedde*. Nödvändigheten håller nämligen jemna steg med verkligheten och inträder ej ett ögonblick förr, än verkligheten inträder. Redan 1880 var det visserligen nödvändigt, att bokens kritiserande *framdeles* skulle inträffa, och att valet således *framdeles* skulle bli nödvändigt; men sjelfva *valets* nödvändighet hade 1880 lika litet inträdt som valets verklighet¹⁾.
- b) opponentens väljande handling, när den *skedde*, var *vilkoret* för att boken redan 1880 skulle ha den ifrågavarande egenskapen. ty hade den handlingen uteblifvit, hade boken då icke haft den egenskapen. Men det var opponenten som *gjorde* valet och sålunda *förrekligade* vilkoret. Men aldrig kan den vara *tvungad af* en nödvändighet, som sjelf i samma ögonblick frambringar vilkoret för den nödvändighetens inträdande.

Jag skulle ha orätt i mitt resonemang, i händelse *alla* vilkor för en saks verkliga inträdande i tiden skulle vara i tiden *föregående*. Det är uppenbarligen icke så. En oändlighet af vilkor äro i förhållande till sakens egen verklighet i tiden *efterföljande*; annars kunde naturligtvis tiden sjelf i hvilket ögonblick som helst sluta, och det skulle vara en ren tillfällighet, att hon fortsattes. En annan sak är, att *jag icke inser*, huru ett

---

¹⁾ Ifall detta skulle synas vara spetsfundigt, så ber jag, att man besinnar, att, om handlingen 1882 inträffade, så var det ju redan 1880 *verkligt*, att den 1882 skulle inträffa (= handlingen var 1880 *verkligen* ett *futurum*). Likväl var handlingen icke *verklig* 1880. Alldeles så med nödvändigheten. År 1880 var det visserligen nödvändigt, att den ifrågavarande nödvändigheten *framdeles* skulle inträda, men hon hade ej *då* inträdt.

visst efterföljande varit ett vilkor, förr än det efterföljande i förhållande till min uppfattning blifvit ett samtida eller föregående.

När det nu sålunda visat sig, att *ingen* nödvändighet, icke ens den från det *förgångna* härledda, upphäfver något frihetens vilkor, hvarken den behöfliga *flerheten* i fall att välja mellan, ej heller *sjelfständigheten* i valet, hvarför då påstå, att min lära om nödvändigheten innebär determinism?

För öfrigt, om Boström, som opponenten säger, indelat friheten i den *negativa*, som "innebär väsentlig och nödvändig bestämdhet" (sjelfständighet), och den *positiva*, som innebär val, så skola väl dessa två ha någonting gemensamt, som gör dem begge till *frihet*. Det kan icke vara väljandet eller den i väljandet, enligt Boström, förhandenvarande tillfälligheten, ty den fins ej i den "väsentliga och nödvändiga bestämdheten", som hette negativ frihet. Hvad är det då? Måne icke *sjelfständigheten* sjelf? Och skulle det icke tilläfväntys vara just sjelfständigheten — nämligen såsom medveten — som i sjelfva valet utgör den egentliga friheten? Annars måste man mista friheten när man mister valet, och ju större vetande, desto mindre frihet.

Ann. 68.

89: 13 — *det kan* [enligt hr W.] *stundom vara min pligt att besluta det objektivt omöjliga*. — *Sistnämnda uttryck kan ej betraktas som fullt exakt*. *Det kan aldrig vara min pligt att besluta det omöjliga, ehuru det väl stundom kan vara min pligt att besluta att försöka det*.

Mitt uttryck är fullt exakt, och den anmärkning, opponenten omedelbart härefter gör, upphäfver icke detta. Ty sjelfva detta "försöka", som opponenten talar om,

måste, om det skall kunna bli föremål för *beslut*, som alltid innebär en riktning mot ett mål, vara någonting, som *om* det inträffar, inträffar i tiden *efter* sjelfva beslutandet. Men det fins ingenting, som hindrar, att en blixtråle afklipper min lifstråd omedelbart efter den beslutande akten i min själ, så att hvarje annat "försök" än sjelfva beslutandet sålunda omöjliggöres. För öfrigt, *om* jag också säkert kunde undgå att besluta en objektiv omöjlighet genom att besluta endast att "försöka", och om det pligtmässiga beslutet, som opponenter menar, aldrig kunde besluta en omöjlighet, så är det gifvet, att jag aldrig borde besluta annat än att *försöka*, för att icke riskera ett overkställbart och följaktligen *icke* pligtmässigt beslut; jag kan nämligen då aldrig veta, att jag hinner mer än att försöka. Men då hafva alla sådana handlingar varit icke pligtmässiga, som beslutit något annat, och det torde ej vara oss tillåtet att påstå. Det må väl vara en *tyst förutsättning* vid alla våra beslut, att vi kanske aldrig hinna mer än att försöka; men för det första bör det då också förutsättas, att vi kanske ej ens hinna *detta*; och för det andra, om den tanken icke är närvarande vid vårt beslut, såsom det är ett faktum, att han ofta icke är, åtminstone i brådskande ögonblick, så kan det icke heller vara vår pligt att taga honom med i räkningen vid beslutets formulering.

Ann. 69.

89: 21. *Hon* [pligten] *kan* då *ej* längre *fattas* som *be-
roende på min åsigt om hvad som är objektivt möjligt (=*
det bästa).

När jag uppstälde det här klandrade påståendet, gjorde jag det i *den moraliska frihetens* intresse. Jag ansåg nämligen, och anser ännu, att ingen kan vara *tvungen* att göra ett

omoraliskt val — han kan aldrig ha blott omoraliska möjligheter att välja mellan. Är ingen af de möjligheter, han har att välja mellan, möjligen god, så är han icke moraliskt fri, och då icke heller ond.

Antaget, att det i ett visst fall fins två hufvudmöjligheter, under hvilka alla andra möjligheter vore underordnade såsom särskilda sätt, t. ex. om valet är mellan att *företaga* eller att *underlåta* en viss handling. Opponenten menar nu, att pligten kan vara oberoende af den väljandes öfvertygelse om det bästa. Vi kalla den ena hufvudmöjligheten X och den andra Y. Vi antaga då, att X är den handling, som i ifrågavarande fall utgör den af öfvertygelsen oberoende pligten. Den väljande är, såsom lätt kan hända, i sin okunnighet öfvertygad derom, att Y är den pligtmässiga handlingen, och att han gör orätt, om han väljer X. Nåväl, hur skall han nu välja? Väljer han X, så handlar han mot sin öfvertygelse om det rätta, hvilket ovilkorligen måste göra honom omoralisk; väljer han Y, så väljer han det enligt antagandet pligtvidriga och blir så omoralisk. Kanske han skall välja att *icke* välja? Först och främst skulle han dermed också hafva valt den af de två, som innebar att underlåta, eftersom den ifrågavarande handlingen då uteblifver; för det andra är det väl pligtvidrigt att afsigtligt underlåta valet af det, som man är öfvertygad vara godt, enär det är att handla emot sin öfvertygelse. Den enda räddningen för honom vore, om hans öfverläggning omedelbart aflöstes af något tillstånd, i hvilket han icke kunde besluta, t. ex. ett tillstånd af svimning, men det tillståndet kan uteblifva.

Opponenten kan säga: det var hans pligt att *reta* hvad som var rätt. Omöjligt. Det kan vara min pligt att *eftersträfra* en viss kunskap, men det kan icke vara min pligt att *ega* den, emedan all pligt hänför sig till

viljan, men kunskapen är kunskapsförmågans sak. Och någon möjlighet att *eftersträfra* en viss motsatt öfvertygelse, kan jag endast ha i det fall, att jag misstänker oriktigheten af den mening, jag i samma afseende redan har, hvilket vill säga, att denna mening icke riktigt är min öfvertygelse, och detta strider mot förutsättningen.

Och slutligen, om opponenter vill säga, att den öfverläggande personen i det ifrågakörande fallet icke har någon pligt, eftersom han saknar rätt insigt i hvad han bör, så är det då gifvet, att hvilketdera han än väljer, så handlar han åtminstone *icke* pligtvidrigt, och om han då handlar mot *sin egen* öfvertygelse om det rätta, d. v. s. väljer X, så gör han ingenting orätt.

Jag kan således icke finna annat, än att, om man vill fasthålla idén om en pligt, oberoende af den subjektiva öfvertygelsen, så måste man godkänna den tanken, att det ibland icke är pligtvidrigt att handla mot sin egen öfvertygelse om hvad som är rätt.

För öfrigt förefaller det mig icke fullt konsekvent af en åsigt, som identifierar vara och förnimmas, att neka det rättas beroende af subjektets öfvertygelse. Om A, låt vara på föreställningens bristfälliga ståndpunkt, förnimmer handlingen X såsom sin pligt, så är X då pligt för honom eller är på hans ståndpunkt en verklig pligt, men han står ej heller på någon högre ståndpunkt än föreställningens: alltså är X verkligen *hans pligt*, äfven om en på *tankens* ståndpunkt stående människa icke skulle anse den handlingen såsom pligtsam för sig.

Ann. 70.

90: 5. En läkare, som finner det sannolikt, att hans patient skall aflida, är följaktligen förpligtad att, om han tillika hyllar hr W:s lära — —, bidraga till att förpassa

patienten till evigheten. Det är naturligtvis långt ifrån oss att påstå, att hr W. *sjelf* skulle hafva dragit slika konsekvenser ur sin moralprincip.

Jag har icke dragit denna konsekvens, ty jag anser den oriktigt dragen. De möjligheter, som jag talat om såsom vid valet behöfliga, äro subjektiva möjligheter. Dessa utstäcka sin sfer ända till gränsen af de subjektiva omöjligheterna, d. v. s. det jag är öfvertygad vara omöjligt. Hvad som icke är en subjektiv omöjlighet, det är en subjektiv möjlighet, denna må nu höra till den sannolika möjlighetens sfer eller till den osannolika. Äfven det "sannolikaste" är ännu icke fattadt såsom nödvändigt, så länge det endast är sannolikt, och är det icke fattadt såsom nödvändigt, så är motsatsen subjektivt möjlig. Min moralprincip innebär ju det, att hvarje meniska bör besluta det, hvilket hon anser vara bäst bland *alla* de moment, som falla inom den subjektiva *möjlighetens* sfer, således äfven om denna möjlighet icke är den sannolikaste. För öfrigt är opponentens exempel ej fullt riktigt användt. Anser läkaren sannolikt, att patienten skall aflida, så anser han det väl också sannolikt, att han ingår i evigheten hans hjälp förutan, och han skall då ock sannolikt anse det obehöfligt vidtaga någon åtgärd att dit "förpassa" honom, eller rättare: han bör, enligt opponentens egen förutsättning, besluta att icke vidtaga någon sådan åtgärd, emedan patienten sannolikt skall aflida utan den åtgärden. Dessutom när man fritt väljer och med moraliskt ansvar, så väljer man icke mellan hvad som skall ske och hvad som icke skall ske, t. ex. om en person skall aflida eller ej, utan man väljer mellan hvad man *sjelf* skall *göra* eller *underlåta*. Läkarens *moraliska* problem uti det ponerade fallet måste alltså vara detta: skall jag eller skall jag icke döda min patient? Och

skulle nu, mot all förmodan, en läkare komma i det läget, att han tänker: det är sannolikt, att jag kommer att på grund af eget beslut döda honom; så är det gifvet, att så länge det blott för honom är sannolikt, så är han ännu icke öfvertygad, att motsatsen är omöjlig, och då *kan* han också välja motsatsen, och *bör* det ock, ifall han, såsom jag hoppas, dermed anser sig handla ädlare. — En annan sak är, att ju osannolikare en god möjlighet är, desto större är *frestelsen* att icke välja den: desto större är segern, om valet ändå sker: men gränsen mellan pligt och icke-pligt rubbas icke af blotta sannolikheter, eftersom de icke flytta de subjektiva möjligheternas gräns.

Ann. 71.

90: 30. *Det må vara godt och väl, att man framhåller, att man för att handla moraliskt skall följa sin öfvertygelse, men man måste på samma gång äfven angifva någon norm, efter hvilken denna öfvertygelse har att rätta sig.*

Har jag då icke angifvit en sådan norm? Det bästa möjliga är det, som under förhandenvarande omständigheter trognast afspeglar förhållandena inom den eviga världen. Den eviga världen sjelf, af hvilken hvarje människovarelse i sin ande bär en bild, den hon börjat varna, så snart man kan tala om, att hon har någon pligt, är således den urbild, efter hvilken vi skola rätta våra handlingar. Denne urbild är evig och orygglig, och då jag medger möjligheten att känna den, ser jag icke, att man behöfver klaga öfver saknad af en *norm* för öfvertygelsen. Och har väl den boströmska filosofien någon annan *norm* än den?

Ann. 72.

91: 1. *Låtom oss imellertid tänka efter, hvad en etik, utförd efter hr W:s principer, egentligen skulle betyda. — att göra reda för, hvilka handlingar det är människan möjligt att företaga i den tron, att de befordra harmonien mellan tid och evighet.*

Den etik, opponenter talar om, skulle icke vara en om jag så får säga subjektlös etik, hvilket ingen filosofisk etik är, utan det skulle vara en viss enskild tänkares eller författares etik. Denne förf: skulle i den etiken dels omtala, hvad pligt, dygd o. s. v. enligt hans öfvertygelse är, hvarhelst hon förekommer, och hvilka förutsättningarna äro för att hon skall kunna förekomma; dels skulle han omtala, hvilka handlingar som, enligt hans öfvertygelse (d. v. s. med den kännedom *han* eger om den eviga världen och om den timliga i hennes förhållande till den förra) under de eller de förhållandena — och med abstraktion från de individualiserande omständigheterna, dem ingen känner — skulle gifva denna världen den största möjliga likhet med den eviga och hvilka sålunda, *under förutsättning af subjektets öfvertygelse om detta*, blifva detta subjekts pligter. Med andra ord, han skulle säga: om *jag nu* vore i det eller det läget, der jag hade att välja mellan de eller de möjligheterna, så skulle jag anse *den* möjligheten såsom det mest evighetslika, och då skulle den vara *min* pligt. — Opponenten skall sannolikt utbrista: det var en märkvärdigt subjektiv och hypotetisk etik! Derpå vill jag svara: först och främst skall den nämde författaren naturligtvis ge *skäl* för sin öfvertygelse, d. v. s. angifva de grunder, som öfvertygat honom sjelf; för det andra äro människornas förnuft någorlunda lika konstruerade, så att de grunder,

som öfvertyga den ene, ganska ofta äfven öfvertyga den andre. Dessutom har *ingen* vetenskap i verlden — icke ens matematiken — någon allmängiltigare väg att vandra än denna, att en viss enskild tänkande menniska omtalar *sina* öfvertygelser och de *grunder*, som framkallat och understödja dessa: hvarje annan menniska får sedan se till, om hon kan antaga grunderna och sålunda biträda öfvertygelserna. Och hvad hypotetiskheten angår, så hindrar denna i ingen mån vetenskapligheten, blott ett nödvändigt sammanhang eger rum mellan grund och följd, d. v. s. mellan det betingade och dess vilkor.

Det är nu sant, att denna etik aldrig kan komma att uppräknas några handlingar, som -- äfven då subjektets öfvertygelse om deras pligtmässighet *saknas* — äro pligter. Denna slags allmängiltighet går ohjelpigen förlorad. Men är hon eftersträfvansvärd? Antaget, att Boström hade utgifvit en sådan till alla delar riktig etik; men att jag, som icke i allo kan inse den boströmska filosofiens riktighet, komme till den öfvertygelsen, att en deri mig anvisad pligt vore motsatsen d. v. s. vore någonting orätt för mig att göra, hvad skulle jag då enligt opponentens råd göra, om jag komme i det läge, som genom det ifrågavarande pligtbudet var afsedt? Borde jag då följa min egen öfvertygelse, eller borde jag handla efter Boströms etik? Borde jag det senare, så har opponenten godkänt grundsatsen: man bör ibland handla emot egen öfvertygelse; borde jag det förra, så fans det då för min person ett undantag från Boströms allmängiltiga etik, och denna var då icke allmängiltig.

Imellertid, när det gäller frågan: hvilken handling bland de på en viss ståndpunkt gifna subjektiva möjligheterna, skulle, *om* den blefve förverkligad, vara den, som uttryckte *mest* af likhet med den eviga verlden? — kan ett svar gifvas, som är fullt allmängiltigt, väl icke i

den mening, att det faktiskt erkännes af alla. men i den, att det måste erkännas af hvar och en, som tänker rätt. Antaget, att jag står framför en förlåt, som sorgfälligt för mig döljer, hvad som fins der bakom. Antaget vidare, att jag vet, att bakom denna förlåt på ett för öfrigt tömt bord står en enda lefvande varelse, men att jag alls ingenting mer vet. De subjektiva möjligheterna, som min fantasi uppställer på det bordet, äro då många: en hund, en katt, en papegoja, en apa, en menniska. Är nu något allmängiltigt vetande om detta föremål möjligt? Utan tvifvel: t. ex. om på det bordet står en menniska, så är det någonting mer gudabefryndadt, än om det vore en katt. Och likväl: står der verkligen en katt, så är det *under förevarande omständigheter* det mest gudabefryndade som *kan* stå der, ty omständigheten är nu den, att der verkligen står en katt, och det antogs, att der ingenting mer kunde finnas. Den utanför stående personen kan nu ingenting *besluta* i denna sak, ty han vet, att hans vilja här ingenting uträttar: står der en menniska, så står hon der, antingen han vill det eller ej; men han kan göra en annan sak, som icke beror af öfvertygelsen om beroendet af den egna viljan: han kan *önska*. Vi insätta då exempelvis hans önskan i beslutandets ställe, och fråga så: hvad bör den utanför stående *önska*, förutsatt, att hans intresse bör vara, att det bakom förlåten befintliga skall vara så fullkomligt som möjligt? Vi svara: han bör önska, att der bakom står den mest gudalika varelse, som enligt hans öfvertygelse *kan* stå der. Denna regel är allmängiltig, d. v. s. under alla omständigheter sann. Likaså: den mest gudalika varelse, som under de för honom kända omständigheterna kan stå der, är en menniska. Således: om detta är hans öfvertygelse, så bör han önska, att der står en menniska. Men visserligen: är han en anhängare af den gamla e-

gyptiska religionen, så bör han önska, att det är t. ex. en katt, och det vore orätt och ogudaktigt af honom att icke önska detta. På samma sätt: det kan uppställas såsom en allmängiltig sats, att det är högre och mer likt det eviga, om en menniska vågar under Guds tacksägelse äta allt, som icke skadar hennes helsa, än om hon skulle vara bunden vid judiska lagar om ren och oren spis, emedan en menniska af förra sorten har en bättre insigt i hvad Gud är, och hvad de jordiska tingen äro, och huru begge förhålla sig till hvarandra. Det är således också en allmängiltig sats, att *om* någon har denna insigt, och inga andra omständigheter komma emellan, så är det för honom moraliskt rätt att äta hvad som helst. Men har han kvar den gammaltestamentliga åsigten, så är det lika visst, att han begår en verklig synd, om han t. ex. äter svinkött.

Skulle jag nu imellertid fortfarande af opponenter beskyllas för att hafva angifvit en alltför subjektiv och hypotetisk moralgrundsats, då är det mig rätt kärt att i detta stycke blifva satt på de anklagades bänk tillsammans med apostelen Paulus (Rom. 14 kap.), som dock allmänt anses hafva verkat mycket godt för den kristna moralen.

Ann. 73.

91: 6. *Det gifves visserligen andra handlingar, som på det skönaste sätt befordra denna harmoni, t. ex. mord, stöld, bedrägeri — —.*

Opponenten talar ur en ironisk sinnesstämning, och detta gör, att han icke uttrycker sig fullt exakt. Antag, att jag i ett visst ögonblick på en viss punkt af jorden får se en orangutang, och sedan på grund af min verldsåskådning uttrycker den tanken, att för den, som känner alla föregående, samtida och efterföljande verkliga om-

ständigheter, är det en afgjord sanning, att i det ögonblicket och på den platsen icke gerna kunde visa sig en vackrare varelse än just en sådan, men att äfven en sådan varelse på sin plats och sin tid är en fullt harmonisk insats i verldsystemet. Om nu opponenten, som hört mig säga detta, sedan går in i en salong och utropar: hr W. har sett en varelse, "som på det skönaste sätt befodrar harmonien mellan tid och evighet"; så skulle det icke förvåna mig, om damerna i salongen meute mig hafva sett en ängel, och att de utbrista i löje, när de sedan få höra att det gälde en orangutang. Hvad var det då, som framkallade löjet? Att orangutangens bild i deras fantasi plötsligt intog ängelns plats och ett försvinnande ögonblick tycktes göra anspråk på den platsen. Men det var opponenten, som genom *sitt sätt att uttrycka sig* framkallade den fantasien, ty en orangutang har aldrig *begärt* att bli ansedd för en ängel, och jag hade icke heller gjort det anspråket för en orangutang. Hade opponenten med större trohet mot det faktiska förhållandet sagt, att hr W. sett en varelse, hvilken på det skönaste sätt, *som under sådana omständigheter var möjligt*, befodrade harmonien mellan tid och evighet, kunde kanske ett sådant yttrande ledt till en allvarsam eftertanke i stället för att framkalla ett löje. Nu hade opponenten efter uttrycket "på det skönaste sätt" utelemnat det behöfliga, af mig nyss understrukna tillägget och derigenom gifvit åhörarinornas fantasi tillfälle att söka det åsyftade föremålet bland de högsta varelser, som hvar på sitt sätt befodra harmonien mellan tid och evighet. Men jag hade i den åtgärden ingen del, och har det icke heller i det löje, som möjligen kan framkallas af den sats, hvilken påkallat denna anmärkning.

Anm. 74.

91: 30. *Etiken, såvidt hon — —, hör sålunda [efter hr W:s principer] till den gren af den psykologiska vetenskapen, som handlar om de menckliga förvillelserna.*

Opponenten menar *teoretiska* misstag. Hvarför har han valt uttrycket "förvillelser", som har en *praktisk* bismak och som åt min ståndpunkt ger en sämre färg, än den annars skulle få, äfven om satsen i öfrigt vore befogad? Det är han nu, såsom vi af anm. 72 kunna förstå, alldeles icke. Etiken skulle ju handla om de menckliga handlingarna. Om nu *någru* bland dessa *förutsätta* ett misstag, således hafva misstag till vilkor, ger oss då detta rätt att säga, att etiken handlar om de menckliga misstagen?

Anm. 75.

92: 17. *Hvarje antagande af det ondas nödvändighet innebär — ett förnekande af dess realitet, nämligen såsom verkligt ondt. Dess ondska blir då endast skenbar.*

Opponenten medger dock, att synden är *verklig*, hvarom vi begge äro ense. Sedan blir det fråga, om synden är ett *nödvändigt*. Så snart något är *vilkor* för ett verkligt, så är det ju ändå (vilkorligt) nödvändigt: det är då fordradt på grund af alla tings sammanhang. Nu hafva många verkliga, goda handlingar bestått i att af hjertat förlåta ett ondt; vore detta möjligt, om intet ondt funnits? Det onda var för detta goda ett vilkor. — Att det ondas nödvändighet i ingen måtto upphäfver friheten och således icke heller upphäfver tillräkneligheten, anser jag mig hafva till fyllest visat.

Ann. 76.

92: 20. Så ock hvarje lära, att Gud vore dess [det ondas] grund.

Att Gud är det ondas grund, skulle kunna betyda:

- 1:o Gud *frambringa* det onda = de onda handlingarna.
— Den, som frambringa de onda handlingarna, är den, som i hvarje fall gör det valet, som är ondt: det gör aldrig Gud.
- 2:o Gud är *vilkor* för det onda. Detta är sant, men betyder endast, att om Gud ej finnes, så finnes ej heller något ondt, hvilket är självklart och väl af ingen bestridt.
- 3:o Det onda är ett *vilkor* för Gud (= för att han i alla stycken skall vara just sådan han är). Detta är tvistepunkten. För min del tror jag, att till det, som Gud verkligen är, hör äfven det, att han *vet af* det onda: detta kunde han icke göra, om ej det onda finnes. En annan sak är, att om jag först tänker bort det onda och allt hvad jag inser dermed sammanhänga, och sedan tänker mig Gud, så ligger i det så för mig uppkommande abstrakta begreppet om Gud ingenting, som för min tanke får det onda till vilkor. På det sättet kan jag bortabstrahera nödvändigheten af hvad som helst. — Guds *godhet* hotas genom mitt antagande icke. Gud är en varelse endast i hvad han *sjelf* medvetet och otvunget *gör*, icke i hvad *andra* göra; och hvad Gud gör i afseende på det ondas realitet, är ingenting annat, än att han frambringa det, som utgör det ondas *vilkor*, t. ex. förnuftiga, ändliga varelser med fri vilja. Detta är detsamma som att Gud är en grund till det ondas *möjlighet*, hvilket opponenter sjelf (sid. 98) medgifver.

Anm. 77.

92: 28. — *en lära* [den kyrkliga om Guds vrede],
som — — *i sig lyser en kärna af sanning.*

- Äfven jag antager en sådan "kärna". Den innebär:
- 1:o Gud vet af den onda viljan, och hvad hon såsom ond åsyftar;
  - 2:o Gud inser, att den onda viljan är en, i jämförelse med den goda, mycket ofullkomlig och från målet fjerran stående verklighet;
  - 3:o Allt detta är hos Gud en fullt konkret förnimmelse och i så måtto analog med den menliga känslan;
  - 4:o Gud gifver de på honom beroende förutsättningarna för att den varelse, som nu är ond, framdeles skall blifva god, således att det onda skall försvinna.

För min del är jag benägen att tro, att opponenten icke från sin ståndpunkt skall kunna erkänna *så mycket* af läran om Guds vrede. Man har att välja mellan tre möjligheter:

- 1:o Det onda rubbar Guds verldsplan: då är Gud antingen icke allvetande eller icke allsmäktig.
- 2:o Det onda rubbar icke Guds verldsplan: då står det, såsom jag antagit, *på sin plats* i öfverensstämmelse med verldsplanen.
- 3:o Det onda har med Guds verldsplan ingenting att skaffa: då vet Gud ej af det onda. Detta måste, konsekvent, vara opponentens mening. Ingenting vetes af Gud, som icke, enligt opponenten, är Guds förnimmelse; men det onda kan icke vara Guds förnimmelse, emedan hvarje hans förnimmelse är han sjelf, på ett visst sätt bestämd, och vore det onda Gud sjelf, på ett visst sätt bestämd, så vore det onda

hos Gud sjelf en outhärlig bestämning. Att Gud till äfventyrs skulle förnimma det onda *medelbart*, derigenom att det är människans förnimmelse, är ett antagande, som hjälper till intet. Ty såvida påståendet skall innebära något annat än blott det att *människan* förnimmer det onda — hvarom ju icke disputeras — måste det betyda, att *jente* det att det förnimmes af människan, förnimmes det *också* af Gud, men då är det hans förnimmelse.

Förutsättningen om ett element af uppbrusande grumlighet eller egoistisk hämdlystnad har redan den sansade teologien aflägsnat från Guds vrede. Men hvad man skulle kunna få kvar af Guds vrede, *ifall Gud icke eger någon förnimmelse af det onda*, är mig svårt att förstå.

Ann. 78.

94: 4. *Den eviga världen, heter det [hos hr W.], kan ej vara ändamål för vår verksamhet.*

Hon kan visst vara ändamål i betydelsen af det *mål*, till hvilket man närmar sig, såsom ju *urbilden* på sådant sätt kan sägas vara målet för den *efterbildande* verksamheten. Men klart är väl, att om konstnärens verksamhet skulle *förverkliga* *urbilden*, så skulle antingen denna förut vara överklig och först nu få verklighet, eller ock skulle hans verksamhet ha till följd, att man finge två *urbilder* i stället för en. Derfor har jag sagt, att den eviga världen icke är ändamål i den *vanliga* betydelsen af det, som *man åsyftar att förverkliga*: för detta, som skall förverkligas, blir hon alltid endast *mönstret*.

Ann. 79.

94: 16. — att hr W. ej insett, att vara eller verklighet måste refereras till ett subjekt — — och att man följaktligen kan vara verklig i och för sig, utan att vara det för en annan.

Jag har mycket väl insett både det ena och det andra. Och hvad nu det sistnämnda angår — "att man kan vara verklig i och för sig utan att vara det för en annan" — så kan väl detta på Boströms ståndpunkt, der vara är förnimmas, ingenting annat betyda, än att någonting, ehuru det är verkligt (och såsom sådant uppfattas af den, som ser *allt*), af den eller den ännu icke riktigt uppfattas, så att dess verklighet är gifven äfven för honom. Öfvergår nu denne till en bättre uppfattning af saken, så realiserar han dermed, att *han får en bättre uppfattning* eller en bättre förnimmelse, och opponenter har på sin ståndpunkt rätt och skyldighet att kalla detta ett *förverkligande af sjelfva saken*, emedan, enligt honom, saken är förnimmelsen. Jag kan deremot endast oegentligt uttrycka mig så. Att den ifrågavarande personen rätt uppfattar saken, kan enligt min mening väl vara ett *vilkor* för, eller till och med en *sida* af saken, men det kan icke vara *saken sjelf*. Att det återigen på opponenterens ståndpunkt skulle finnas ett förverkligande af den eviga världen *i och för mig*, som icke sammanfaller med mitt eget öfvergående till en högre *uppfattning* af henne, det är ej antagligt; det skulle nämligen blifva ett verkligt *frambringande* af den eviga världen, och strider dessutom mot regeln "vara = förnimmas".

Ann. 80.

95: 13. *Huru han [Gud] kan vara detta [vårt mål] är ej lätt att begripa, då världen på hvarje punkt är så fullkomlig, hon kan vara.*

Jag förstår ej detta inkast. Om en väl anlagd jernväg leder fram till en viss stad, så kan jag väl, när jag reser på den vägen, säga, att den staden är mitt mål (i betydelsen af det, jag kommer allt närmare), ehuru hvarje bit af vägen är sådan, som han behöfver vara på *sin* plats. Detta senare betyder ju nämligen icke, att hvarje punkt på vägen är lik slutpunkten.

Ann. 81.

95: 18. *Han [hr W.] blir oss imellertid svaret skyldig på den frågan: huru det ena momentet kan vara fullkomligare än det andra, när ofullkomligheten — beror på ofullständighet.*

Hvad betyder då t. ex. en fortgång i *tänkande*, när redan *hvarje* begrepp är en fullt klar och tydlig förnimmelse? Måne icke, att klarheten sträcker sig till allt flere bestämningar? Är icke det klara och rikare förnimmelandet fullkomligare än det klara och innehållsfattiga? Och kan man icke göra till sitt mål att från det senare sträfva fram till det förra?

Ann. 82.

95: 25. *Sinnerverlden blir då [på Boströms ståndpunkt] ej längre ett moment i evighetsuppfattningen.*

Dessa ord innebära ett märkligt medgifvande och visserligen fullt konsekvent. Är sinneverlden icke ett moment i evighetsuppfattningen, så måste detta på op-

ponentens ståndpunkt, der det förnumna är förnimmel-
sen, betyda, att sinneverlden af den eviga uppfattningen
icke uppfattas. Den, som hör evigheten till, således också
Gud, vet om denna verlden intet. Jag är glad att på min
ståndpunkt kunna erkänna, att Gud förnimmer allt, så-
dant det är, det eviga såsom evigt, det timliga såsom
timligt. För mig är nämligen perceptum icke perceptio,
och det förras timlighet behöfver då icke göra något in-
trång i Guds förnimmelses eviga fullkomlighet.

Anm. 83.

96: 7. *Dess ondska* [det ondas, måste af hr W. be-
traktas] — *som något illusoriskt*.

Enligt min uppfattning är den ouden viljans ondska
visst icke illusorisk, äfven om hvad hon såsom ond *vill*
är en illusion.

Anm. 84.

96: 17. *Kanske denna* [abstraktheten] *kunde vara för-
utsättning för misstag?*

Utan tvifvel. Också följer möjligheten af misstag
icke längre med den menliga känslan, än denna är i
någon mån abstrakt, hvilket hon alltid är, så snart hon
börjar innebära ett *urskiljande* af ett från annat t. ex. af
det harmoniska från det disharmoniska, det ljusa från
det söta o. s. v.

Anm. 85.

97: 7. *För öfrigt tillägger han, att rissa handlingar,
t. er. mord, stöld, bedrägeri, ej kunna företagas i den tron,
att man dermed befordrar harmonien mellan tid och evighet.*

Detta var sagdt därför, att jag till detta slags hand-
lingar medräknade såsom nödvändig en *ondskefull sin-*

nesstämning eller *elak afsigt*, hvilken väl icke kan vara möjlig att hysa, i samma ögonblick man väljer hvad man väljer *för det evigas skull*. Annars, om man med mord blott menar att *döda en menniska*, med stöld att *utan egarens bifall fräntaga honom någon hans tillhörighet*, och med bedrägeri att *bibringa någon en från sanningen afrikande mening*: då är hvarje dödsdom ett mord; då voro judarne på Guds befallning tjufvar (2 Mos. 12: 36), och hvarje fältherre, som gör en fienden missledande rörelse, är en bedragare.

Ann. 86.

97: 19. *Den Gud, i hvars verldsplan det moraliskt onda ingår, han är ej en allgod Gud.*

Härpå är förut svaradt, anm. 76.

Ann. 87.

97: 22. *När sådana bestämmingar hos sedligheten som förpligtelse, tillräknelighet och konstant skilnad mellan ondt och godt — förnekas, så förnekas sedligheten i det hela.*

1. Hvad *förpligtelsen* angår, så ser jag icke, att denna på min ståndpunkt behöfver vara mindre än på opponentens eller Boströms. Skilnaden är ju endast den, att

1) enligt min mening pligten för att blifva förbindande måste taga vägen genom den handlandes egen öfvertygelse och bestämmas genom denna. Men då en sådan öfvertygelse är möjlig, så omöjliggöres ju icke heller förbindelsen;

2) enligt min mening pligtens svikande, om den inträffar, blir ett moment i den harmoniska verldsutvecklingen, ehuru visserligen ett lägre än pligtens upp-

fyllande. Men detta afser ju endast den pligtmäsiga eller pligtvidriga handlingens *verkan*, icke *börlandet*.

Frågan hvilat derpå, huruvida börandet (förpligtelsen) förstöres deraf, att subjektets egen öfvertygelse blir dess norm. Frågans jakande medför, såsom vi sett, nödvändigheten att stundom antaga ett böra emot egen öfvertygelse och dermed förnekande af friheten ¹⁾.

2. Hvad *tillräkneligheten* angår, så följer denna jemna steg med friheten, hvilken af mina förutsättningar lider intet intrång.

3. Hvad angår den *konstanta skillnaden mellan ondt och godt*, så är väl denna icke upphäfd, då jag gifvit en bestämd definition både på det ena och det andra och således mellan båda uppdragit en bestämd gräns. Denna gräns blir väl icke utplånad med det, att jag på min ståndpunkt måste fordra, att ingen rubricerar en viss fö-

---

¹⁾ Opponenten förklarar (sid. 83), att förpligtelsen eller »börandet» (den praktiska nödvändigheten) är = det eviga förnuftigas nödvändighet, sådan denna framstår i och för oss (i sinneverlden). *I sig* är det förnuftiga nödvändigt, *i och för oss* är det delvis tillfälligt. Då *i och för oss* enligt den boströmska läran betyder för vår ofullkomliga *uppfattning*, så är härmed lärdt, att det nödvändiga af oss uppfattas såsom tillfälligt, och att detta möjliggör dess uppträdande såsom pligt. Detta måste betyda antingen: det förnuftiga *förvandlas* rentaf till ett tillfälligt; men då upphör det ock att vara förnuftigt, allmängiltigt och förbindande;

eller: det *uppfattas* icke såsom nödvändigt. Detta åter innebär: antingen: dess nödvändighet inses icke, ehuru den fins; då är tillfälligheten en blott subjektiv, och opponenter kommer på min ståndpunkt;

eller: dess nödvändighet *anses* för en tillfällighet: då begås ett misstag, och pligten skulle aldrig vara möjlig utan ett misstag, en asigt, som hvarken opponenter eller jag kan godkänna.

retagen handling såsom moralisk eller omoralisk, innan han tagit med i beräkning den handlandes egen öfvertygelse om det bästa möjliga. Många orättvisor i världen hade undvikits, om man iakttagit denna gylleue regel.

Ann. 88.

97: 29. *Ett sådant faktum som ångern förblifver på hr W:s ståndpunkt oförklarligt.*

Såsom ett *faktum* blir väl ångern på min ståndpunkt lika förklarlig som hvarje lidande. Hvad åter ångerns berättigande och *behöflighet* angår, så är det väl för hvarje filosof klart, att denna hvilar endast på *psykologiska* grunder. Gud behöfver icke min ånger för att till äfventyrs svalka sin vrede i min sorg. Är det någon, som behöfver min ånger, så är det jag sjelf, och jag behöfver honom på samma sätt, som natten behöfver gryningen för att bli dag. Vore det tänkbart, att jag kunde vända mig till det goda utan att först sörja öfver det onda, så vore ångern visst obehöflig. Hvarje tanke på att med min ånger *försona* något af hvad jag brutit är en enfaldig tanke och tillika okristlig. Ångerns enda uppgift är att i mitt hjerta förbereda tron, d. v. s. hjertats hänvändning till Gud. Det är sant, att ångern börjar såsom en sorg öfver den eller den synden, hvilken sorg är alldeles naturlig, när man besinnar, hvad som också är sant, att man *kunnat* handla bättre, om man blott velat, och att således skälet till att man i den punkten stannade så långt bort från målet, låg endast och allenast hos en sjelf. Men sin psykologiska mission har ångern fyllt först då, när han blifvit en hela ens varelse (således ej blott tanken) genomträngande förnimmelse deraf, att det onda, just så mycket som det är ondt, aflägsnar mig från Gud,

i det att det gör mig honom olik, och att jag således måste lemna det onda, om jag vill närma mig Gud. Denna förnimmelse är af min teori ingalunda hindrad. Men visserligen skall denna förnimmelse, om allt går rätt till, uppgå i en högre, *trons*, genom hvilken jag med hjertats bifall och förlitande omfattar den öfvertygelsen, att det *i afseende på disharmoni och harmoni med Gud* är, såsom om min synd aldrig varit begången, hvilket väl måtte vilja säga, att hon icke förmått i någon den ringaste mån rubba Guds verlds- och frälsningsplan, ja att hon, mig ovetande och emot min syndiga viljas dåraktiga mening, skall tjena såsom ett af de moment, genom hvilka denna verldsplan realiseras. I den eviga tillvaron slutligen är denna *tro* vorden ett *skådande*, så att då är försvunnen, äfven ur min känsla, all *sorg* öfver de synder jag i tiden begått, emedan jag då *ser*, huru äfven de måst tjena till det godas slutliga fullständiga seger. Vore detta *icke* så, så skulle jag antingen i evigheten ännu sörja öfver mina timliga synder, hvilket skulle omöjliggöra min salighet, eller ock skulle der hos mig vara utplånadt hvarje medvetande derom, att jag på jorden syndat, i hvilket fall jag också måste antaga, att jag förlorat medvetandet om hela mitt jordelif och de jordiska händelsernas sammanhang.

Ann. 89.

101: 5. — *vore evigheten blott en henne* [tidstillvaron] *kompletterande verklighet, i hvilken hon skulle ingå som ett moment, så måste väl det onda följa med in i sjelfva evigheten.*

Enligt den teori, jag uppställt, skulle ju subjektet för tidsutvecklingen vara ett ur evighetens konkreta lif utbrutet *abstrakt* moment, hvilket just på grund af sin

abstrakthet eller "oafgjordhet" skulle få en tidsutveckling, hvartill då möjligen hörde, att det i vissa tider skulle vara moraliskt ondt. Men om någonting utbrytes ur sitt systematiska sammanhang och just *genom detta utbrytande* får en viss beskaffenhet (t. ex. delvis en ond), så har det väl icke denna samma beskaffenhet (t. ex. ondska), försåvidt det är kvar i det systematiska sammanhanget eller derur *icke* är utbrutet. Om det är sant, att den röda färgen icke blott blir *märkbar* utan rent af *uppkommer* genom en brytning af det rena ljuset, så kan man väl icke säga, att det röda förekommer såsom sådant redan i det obrutna ljuset.

En annan fråga är visserligen, om min verldsförklaringshypotes lyckats angifva en tillräcklig grund för ett sådant "utbrytande", hvilket jag naturligtvis icke med säkerhet påstår, så länge jag framställer den såsom en förslagsvis gifven hypotes.

Anm. 90.

101: 11. *Slutbetraktelser.*

Giltigheten af de slutomdömen, opponenter i detta kap. faller om min ståndpunkt, står naturligtvis och faller med giltigheten af föregående detaljundersökningar, bland hvilka jag nu sökt bemöta alla dem, som varit af någon afgörande betydelse.

Endast en anmärkning vill jag tillägga, icke *mot* opponenter utan med anledning af de anknytningspunkter till andra filosofem, dem han i mina resonemanger funnit. I synnerhet har i detta afseende framhållits hegelianismen. Förhandenvaron af ett *historiskt* sammanhang påstås dock icke. — Hvarifrån de *historiska* inflytelserna kommit, är väl en sak, som endast då kan historiskt intressera, när en åsigt vunnit någon betydande ställning. Som

detta med min åsigt icke inträffat, är väl svaret på den frågan i afseende på henne för läsaren af ingen historisk vikt. För en eller annan, som gjort sig besvär att läsa, hvad jag skrifvit, kunde hon dock vara af *psykologiskt* intresse. Jag vill därför här nämna, hvilka de skrifter varit, som, mig medvetet, på mig utöfvat en *för mitt lif bestämmande riktning*, erkännande derjemte, att många inflytelser på mig kunnat verka, utan att jag själf märkt det:

intill år 1858: endast bibeln och derpå bygd religiös litteratur, isynnerhet i engelsk anda;

vid slutet af 1858: Rasmus Nielsens på svenska öfversatta bok "om Personlighet" (väckte till medvetande det individualistiska intresset);

våren 1859: "Minnen af Ernst Kjellander" (först denna bok föranledde mig att pröfva, om äfven jag kunde tänka på egen hand);

hösten 1859: Viktor Rydbergs "den siste Athenaren" (näst bibliska skrifter har ingen bok på mig verkat så genomgripande som denna, hvilken svalkaude omsvepte min själ med en af antikens frihets- och skönhetskänsla mättad lifsluft);

våren 1860: Boströms "Grundlinier till den filosofiska statslärans propedeutik" (öppnade min själ för tankens höga klarhet och idealitet, lärde mig att skåda tingen "sub aternitatis specie" och gaf stöd åt det redan grundlagda personlighetsintresset).

Att jag så sent som först i mitt 23:dje år gjorde bekantskap med den boströmska filosofien, ehuru jag i mitt 20:de blef student, berodde dels på det onda rykte, i hvilket boströmianismen stod hos de rättrogne, dels på min studieplan, som anslagit de första åren af min studenttid uteslutande åt klassiska språkstudier, dels slutligen derpå, att jag 1858—60 var frånvarande från uni-

versitetet såsom informator i en undangömd landsort. Den själens ensamhet, i hvilken jag der kände mig försatt, vände mer än förut min tanke inåt och förberedde mig för det filosofiska intresset. När den boströmska verldsåskådningen blef mig bekant, fann den i min själ en jordmån, hvilken för dess idealistiska och personlighetsskyddande element var väl förberedd. Dock blef jag aldrig en rättrogen boströmian. Starkare än hvarje annan känsla i min själ var den, som ville bereda rätt och helgd åt den personliga individualiteten. Just denna känsla förbød mig t. ex. att öfverflytta denna helgd och rätt på ett sådant föremål, som samhället, från hvars begrepp jag — i enlighet med dess namn och hvarje populärt föreställningssätt — aldrig kunnat skilja egenskapen att vara något *opersonligt*. Till och med, under den tid (1864—66), då boströmianismen i min själ slog öfver i *panteism*, kunde detta ske endast derigenom, att den sidan af panteismen trädde i förgrunden, hvilken genom det absolutas immanens i den individuella personligheten skenbart åt denna senare förlänar en absolut betydelse. När panteismens ihålighet blef mig uppenbar, då kunde jag från den icke återvända till Boström, hvars lära om "vara = förnimmas" samt om relationens oduglighet att uttrycka ett absolut vara syntes mig nödvändigt vilja utnymma i panteism. Jag återvände då till en allvarligare betraktelse af kristendomen, särskildt af den idividuelle *personen* Kristus, i hvilken fortfarande för mig "*ligga fördolda alla visdoms och förstånds skatter*". Att denna betraktelse icke ledt mig till ortodoxi, är bekant; men jag aktar ortodoxien såsom ett under vissa förutsättningar konsekvent åskådningssätt, hvilket för de tider, då det danades, måste anses beundransvärdt och ännu är mäktigt att i sin tusenåriga bygnad inrymma ett rikt andligt lif, för hvilket jag böjer mitt hufvud i vördnad.

Denna känsla egnar jag ock åt männen af den filosofiska skola, jag en gång, om ock aldrig obetingadt, tillhört. Det är mig icke obekant, hvad hennes förnämste män — kanske med något undantag — om mig tänka ur filosofiens synpunkt. Likasom jag förut för vetenskapen var förlorad såsom *mystiker*, så är jag det nu såsom i hufvudsak återfallen till en öfvervunnen ståndpunkt, den *hegelska*. Denna mening skulle, ifall jag icke längesedan upphört att förvånas, hos mig kunnat väcka en dylik förnimmelse, enär den starkaste känsla, jag på medvetet sätt medfört från mitt ungefär 15 år tillbaka liggande studium af Hegel, är minnet af andlig sjösjuka, förorsakad af den opphörliga kastningen mellan hvarandra upphäfvande bestämningar, samt hågkomsten af en ousäglig beundran för det öfverlägsna snille, som icke allenast kunde styra idéens farkost ständigt framåt på den smala kammen af mot hvarandra sig brytande vågor utan jemväl derunder hinna att uppfatta och beskrifva, huru både jordens kuster och himmelens härlighet afspeglade sig i sidorna af tankehafvets stigande och sjunkande vattenberg. Jag hade icke väntat att mig ovetande befinnas stäld på ett sådant "flytande territorium", och skulle så vara, att jag verkligen der befinner mig, så måste jag anse mig ur filosofisk synpunkt ohjelpigen förlorad, ty att der behålla sansen, dertill fordras ett starkare hufvud än mitt. Så mycket har jag dock qvar af både hufvud och hjerta, att jag, som sagdt är, kan hysa en välförtjent vördnad för den boströmska skolans representanter, ehuru våra vägar numera gå åtskiljs. Jag hoppas, att den dag icke skall komma, då jag skall kunna blifva förledd att glömma, för huru mycken ädel, sann och uppfostrande undervisning, jag har några af desse

män att tacka ¹⁾. Måste de oek från sin ståndpunkt beklaga, att denna undervisning icke burit en bättre frukt, så är jag dock å min sida berättigad att i detta afseende något högre uppskatta deras lyckliga inflytande, än de sjelfva anse sig kunna göra.

Hvad slutligen angår den opponent, med hvilken jag särskildt i denna skrift haft att göra, vill jag sluta detta mitt svaromål med uttalandet af den förhoppning, hvilken vid disputationstillfällen plägar uttryckas, nämligen att denna vår skärmytsling icke måtte beröfva mig den personliga välvilja och aktning, som vi hittills kunnat egna åt hvarandra.

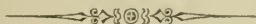
---

¹⁾ Framför allt Boström sjelf just för den grundtanke af personlighetens absoluta helgd, som uppbär hans spekulation. Den, som vill läsa en klart och varmt affattad framställning af den boströmska filosofiens hufvudtankar, uti hvilken just denna den boströmska verldsåskådningens ädla och oförgängliga sida träder i förgrunden, är det mig ett sant nöje att hänvisa till min opponents senaste skrift »Den boströmska verldsåsigten», utgörande 6:te häftet af skriftserien »I tidens frågor». — Ann. i Oktober 1882.

Obs.

Sid. 8 rad. 15. Uttrycket »förutsatt, att» bör förstås $\equiv$ om man förutsätter, att —

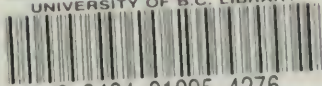
616312

616312

UNIVERSITY OF B.C. LIBRARY

3 9424 01095 4276

DISCARD

